

DOI: [10.71138/turkav.1567332](https://doi.org/10.71138/turkav.1567332)

Geçmişten Günümüze Fil Sirtında Lüks, Konfor, İhtişam ve Eğlence Arttırıcı Hizmet Vasıtaları

Dr. Umut KANSOY | [0000-0003-0031-4600](https://orcid.org/0000-0003-0031-4600) |
umut.kansoy1@gmail.com

Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00jga9g46>

Öz

Çalışmanın ana sorusu Hint krallarının ve soyluların ilk çağlardan günümüze kadar filler üzerinde keyif ve konforlarını nasıl sağlandıkları ve bu sırada ihtişam, güç ve zenginliklerini nasıl sergiledikleridir. Fil üzerinde seyahat etmek tarih boyunca hükümdarların ve soyluların ayrıcalıkları arasında yer almıştır. Krallar ve soylular ülke hiyerarşisinde en yüksek statüye sahip olduklarından fil sırtında olsalar da rahatlarını, konforlarını sağlamak ve sosyal statülerini en güçlü şekilde yansıtmak gerekmektedir. Söz konusu faydaları temin etmek için birçok hizmet vasıtasından istifade edilmiştir. Bunların başlıcaları hükümdar şemsiyesi, tören yelpazesi, sineklik, buhurdan ve nargiledir. Söz konusu vasıtaların keyif ve konfor verme işlevleri önceliklidir. Bununla birlikte son derece kıymetli materyaller kullanılarak zarif ve estetik bir şekilde üretildiklerinden ihtişam, güç ve zenginlik sergilemenin de bir aracı haline gelmişlerdir. Doğal olarak bu vasıtaların çok sayıda hizmetçi tarafından kullanılıyor olması da aynı amaca hizmet etmektedir. Çalışmamızda incelenen araştırma sorusu daha önce hiçbir yazılı kaynakta incelenmemiştir. Dolayısıyla konuyla doğrudan ilgili yazılı bir kaynak bulunmamaktadır. Kaynak yetersizliği sorununu aşmak için dünya müzelerinin görsel arşivleri ve müzayede katalogları tarafımızdan titiz bir şekilde taranmıştır. Elde edilen görseller bağlamlarına göre tasnif edilerek çalışmaya dahil edilmiştir. Daha sonra bu veriler yazılı ana kaynaklar ve araştırma eserlerden elde edilen bilgilerle desteklenmiştir. Böylece söz konusu hizmet vasıtalarının tarihi bağlamları, taşıdıkları anlamlar ve kullanım amaçları ortaya konulmuştur. Makalede tanıtılan vasıtalar fillerle seyahat esnasında kullanılmakla birlikte hiçbirisi doğrudan fil koşum takımı değildir. Bununla birlikte fil eyeri, tahturevanı, merdiveni ve fil arabası gibi bazı fil koşumları da aynı amaçlara hizmet etmek için kullanılmıştır. Dolayısıyla zikredilen fil koşum takımları, bu çalışmada incelenen ana soru ile bağlantılı olarak başka bir makalenin ana konusu olabilir.

Anahtar Kelimeler: Fil Sirtında Hizmet Vasıtaları, Çetr (Hükümdarlık Şemsiyesi), Tören Yelpazesi, Sineklik (Venchamaram), Nargile.

Atıf Bilgisi

Kansoy, Umut, “Geçmişten Günümüze Fil Sirtında Lüks, Konfor, İhtişam ve Eğlence Arttırıcı Hizmet Vasıtaları”, TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 4/2 (Aralık 2024), 477-546.

Manuscript Title Service Vehicles That Increase Luxury, Comfort, Magnificence and Fun on The Back of Elephant From Past to Present

Umut KANSOY | [0000-0003-0031-4600](https://orcid.org/0000-0003-0031-4600) |
umut.kansoy1@gmail.com

Ministry of National Education, İstanbul, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00jga9g46>

Abstract

The main question of the study is how Indian kings and nobles have enjoyed and enjoyed comfort on elephants from the earliest times to the present day, and how they have displayed their magnificence, power and wealth during this time. Traveling on elephants has been among the privileges of rulers and nobles throughout history. Since kings and nobles have the highest status in the country's hierarchy, it is necessary to ensure their comfort and ease and to reflect their social status in the strongest way, even when they are on elephants. Many service vehicles have been used to provide these benefits. The main ones are the royal umbrella, ceremonial (procession) fan, flywhisk, canser and hookah. The functions of these vehicles to provide pleasure and comfort are primary. In addition, since they are produced in an elegant and aesthetic way using extremely valuable materials, they have also become a means of displaying magnificence, power and wealth. Naturally, the fact that these vehicles are used by a large number of servants serves the same purpose. The research question examined in our study has not been examined in any written source before. Therefore, there is no written source directly related to the subject. In order to overcome the problem of lack of resources, visual archives and auction catalogues of world museums were meticulously scanned by us. The obtained images were classified according to their contexts and included in the study. Later, this data was supported with information obtained from written primary sources and research works. Thus, the historical contexts, meanings and purposes of use of the service vehicles in question were revealed. Although the vehicles introduced in the article are used during travel with elephants, none of them are directly elephant harnesses. However, some elephant harnesses such as elephant saddles, litters, ladders and elephant carriages were also used to serve the same purposes. Therefore, the mentioned elephant harnesses can be the main subject of another article in connection with the main question examined in this study.

Keywords: Service Vehicles on Elephant Back, Reign Umbrella, Procession Fan, Flywhisk (Venchamaram), Hookah.

Citation

Kansoy, Umut, "Geçmişten Günümüze Fil Sirtında Lüks, Konfor, İhtişam ve Eğlence Arttırıcı Hizmet Vasıtaları", TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 4/2 (Aralık 2024), 477-546.

Giriş

Milattan önceki dönemlerden itibaren kullanılageldiklerini gördüğümüz, neredeyse fil binitlerinin ayrılmaz birer parçası haline gelmiş olan lüks, konfor, ihtişam ve eğlence arttırıcı hizmet vasıtaları bulunmaktadır. Bu araçlar file binen asilzadeleri ve aristokratları rahatlatmak ve keyiflerini arttırmak amacıyla kullanılmaktadır. *Şemsiye (çetr/muttukuda)*, *tören yelpazesi*, *sinelik (venchamaram)*, buhurdan ve nargile söz konusu araçların başlıcalarıdır. Bu unsurların büyük bir kısmı, fil sırtında seyahat eden yolcuları rahatlatmak ve ferahlatmak için kullanılmaktadır. Özellikle Hindistan gibi nemli ve sıcak ülkelerde serin hava vermek, haşereleri kovmak ve ferah kokular yayarak soyluları rahatlatmak ve güneşten korumak için söz konusu araçlar kullanılmıştır. Bunlar içerisinden en geç kullanılmaya başlanılanı nargiledir. Bu husus daha geç tarihli minyatürlerde ortaya çıkmalarından anlaşılmaktadır. XVI. yüzyılda bir zevk unsuru olarak fil sırtında nargile kullanımının başladığı anlaşılmaktadır. Nargilenin gövdesinin başka görevliler tarafından hareket halinde taşınmakta olduğu düşünülürse bu keyif unsurunun aynı zamanda bir güç ve statü göstergesi olduğu söylenebilir. Buhurdan kullanımı için tespit edilebilen örnekler ise daha geç tarihlere (XVII. ve XVIII. yüzyıl) aittir. Bununla birlikte buhurdan kullanımının milâttan önce IV. binyıl içinde ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu durumda çok daha erken tarihlerde fil alaylarında buhurdan kullanılmaya başlanmış olmalıdır. Bu vasıtalar, birinci el görsel kaynaklar temel alınarak, ana kaynaklar ve araştırma eserlerdeki yazılı verilerin desteğiyle sunulacaktır.

1. Çetr/Muttukuda (Hükümdarlık Şemsiyesi)

Çetr kelimesi etimolojik bakımdan gölgelik ve siper anlamlarına gelen Sanskritçe ‘chattara’ kelimesinden gelmektedir.¹ Padişahların başı üzerinde tutulan, padişah levazımından olan gölgeliği ifade etmektedir.² *Çetr*, *bâr* (resmî tören) günlerinde ve savaşlarda hükümdarlık alâmeti olarak hükümdarların başı üzerinde taşınırdı. [Sadece] yağmur ve güneşten korunmak için kullanılmazdı. Kapalı

¹ Ahmet Çaycı, *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 149.

² Hasan Enverî, *Ferheng-i Feşorde-i Sohan*, C. I, İntişârât-i Sohan. Tahran h.ş. 1382/2003, s. 788.

alanlarda da *çetr* tutma âdeti uygulanırdı.³ Antik çağlardan günümüze *çetr*, kraliyetin bir göstergesi olarak kullanılmıştır. Sadece hükümdarların ve izin verdiği kimselerin başı üzerinde *çetr* (şemsiye) taşınabilirdi. *Çetrin* kraliyetle ilişkisine bir örnek vermek gerekirse Babürlü padişahları nerdeyse bütün kişisel eşyaları üzerine *çetr* sembolünü nakşettirmişlerdir.

Hükümdarlık şemsiyeleri milattan önceki dönemlerden itibaren fil alaylarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. *Çetr*, barışta güneş ve yağmurdan, savaşta ise düşman oklarından korunmak ve hükümdarın bulunduğu konumu belli etmek için kullanılırken XIX. yüzyıl ve günümüzde daha çok gösterişi arttıran dekoratif bir öge olarak ve nostaljik bir öge olarak kullanılmaktadır.⁴ Aşağıda ilk çağlarda fil sırtında *çetr* kullanımına dair üç arkeolojik kanıt yer almaktadır.

Görsel 1: İlk Çağlarda Fil Şemsiyesi Kullanımı-I (Sol taraf: Mauryan dönemi, MÖ II. yüzyıl başları, broş üzerinde sancak, sineklik, fil kancası, kutâ ve şemsiye betimlenmiştir, gümüş, çap 7,1 cm, British Museum; Sağ taraf: Hindistan, Bengal, Chandraketugarh Bölgesi, M.Ö. II.-I. yüzyıl, British Museum, Metropolitan Museum of Art).

³ Ali Ekber Dehhodâ, *Ferheng-i Mutavasıt-i Dehhodâ*, C. I, zîr-i nazar-i Seyyid Ca'fer Şehîdî, Müessese-i İntişârât-i Dânişgâh-i Tahrân, Tahrân h.ş. 1390, s. 926.

⁴ Hindistan, Kerala'da günümüzde, dini festivaller dolayısıyla düzenlenen fil alaylarında, 'kraliyet' havası yaratmak için fillerin tepesinde ince dekoratif ipek şemsiyeler tutulmaktadır. Bkz. M. Madhavankutty, "Aanachamayam: Fineries used in Elephant Pageants in Kerala", *Sahapedia*, İndia 24 September 2019, 10. Paragraf, [https://www.sahapedia.org/aanachamayam-the-fineries-used-in-elephant-pageants-kerala#:~:text=The%20main%20items%20used%20in,peacock%20feather%20fans%20\(alavattom\)](https://www.sahapedia.org/aanachamayam-the-fineries-used-in-elephant-pageants-kerala#:~:text=The%20main%20items%20used%20in,peacock%20feather%20fans%20(alavattom))

Kaynak: “Roundel with elephant riders Mauryan period, early 2nd century BCE”, https://depts.washington.edu/silkroad/exhibit/mauryans/silver_roundel.html; “Roundel with a lotus edge (Three figures riding on an elephant)”, https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_1937-0319-6; “Udayana’s Flight with Vasavadatta”, <https://www.asianart.com/exhibitions/freschi2/06.html>

Görsel 2: İlk Çağlarda Fil Şemsiyesi Kullanımı-II (Sol Taraf: Gandhara bölgesi, I. yüzyıl, gümüş kabartmalı madalyon, Private U.S. Collection, London, England, Bonhams; Sağ Taraf: Kanaganahalli, India, Budist stupası alt davul rölyefi (Bhavachakra paneli), III. yüzyıl, foto S. M. Menon).

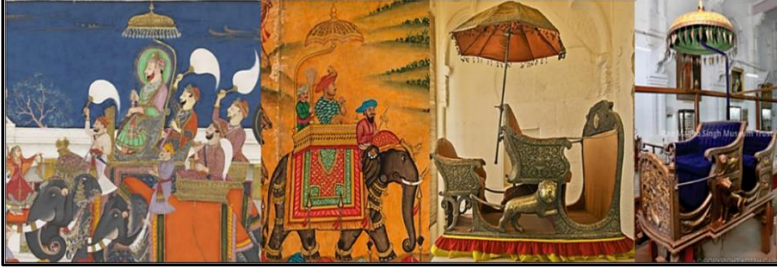

Kaynak: “A silver embossed roundel (Ancient region of Gandhara, circa 1st century)”, <https://www.bonhams.com/auction/21423/lot/70/a-silver-embossed-roundel-ancient-region-of-gandhara-circa-1st-century/>; Srikumar M. Menon, Anindya Sinha, “The elephant in the Buddhist art of Kanaganahalli, southern India”, *Composing Worlds with Elephants (Interdisciplinary Dialogues)*, Chapter 6 Tusks of Wisdom, ed. N. Lainé, P. G. Keil, K. Rahmat, IRD Editions, France, Montpellier 2023, s. 126, figure 2b; Srikumar M. Menon, Anindya Sinha, *a.g.e.*, Open Edition Books, <https://books.openedition.org/irdeditions/47310>

Sunulan görseller incelendiğinde *çetrin* ya doğrudan fil üzerinde taşındığı ya da file binmeyen başka bir görevli tarafından hükümdarın başı üzerinde tutulduğu görülmektedir. Terrakota figürden, *çetr*lerin normal şemsiyelerden çok daha büyük imal edildikleri anlaşılmaktadır. Görsellerin tarihlerine bakıldığında *çetr* denilen şemsiyelerin M.Ö. tarihlerden itibaren fil alaylarında taşındıkları ortaya çıkmaktadır.

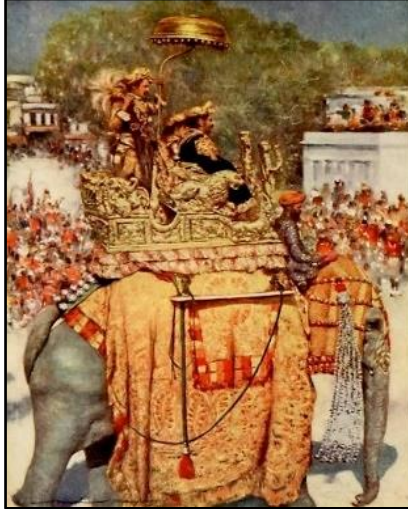
İlk çağlarda elde taşınan *çetr*ler, zamanla fil tahtırevanlarına sabitlenerek taşınır olmuştur. Aşağıda fil tahtırevanlarına sabitlenmiş *çetr* örnekleri yer almaktadır. Aşağıda görüldüğü üzere fil tahtırevanı (*howdah*) üzerinde sol köşeye/tarafa sabitlenmektedirler.

Görsel 3: Fil Tahtrevânı Üzerine Sabitlenen Çetrler (I. Minyatür: Ram Singh II of Kota, yaklaşık 1850 yılı; II. Minyatür 1870 yılı Pallipur Savaşı, Tipu Sultan, Daria Daulat Sarayı'ndan Detay, Sotheby's; III. Fotoğraf: Rajasthan, Jodhpur, XIX. yüzyılın başları, Meherangarh Fort Palace Museum; IV. Fotoğraf: Maharao Shastri Sal II (1866-89)'nin yaldızlı gümüş fil tahtrevanı, Rao Madho Singh Museum Trust).

Kaynak: “Maharao Umed Singh of Kota in procession with Chhattar Sal”, <http://collections.vam.ac.uk/item/O17472/painting-unknown/>; “The Battle of Pollilur, India, Seringapatam, early 19th century”, <https://www.sothebys.com/en/buy/auction/2022/arts-of-the-islamic-world-india-including-fine-rugs-and-carpets/the-battle-of-pollilur-india-seringapatam-early>; “Howdah with Chattr (Elephant Seat with Parasol), early 19th century”, <https://peacock.site.seattleartmuseum.org/>; “Silver Gilt Howdah of Maharao Shastri Sal II”, <https://www.kotahgarh.com/highlights.html>

Görsel 4: Sabit Fil Şemsiyesi (Delhi’de Durbar, 1902/1903 yılı, *The State Entry: A Distinguished Maharaja*, Ressam: Mortimer Menpes).

Kaynak: John Finnemore (Text), Mortimer Menpes (illustrated), *Peeps at Many Lands (India)*, Adam and Charles Black, London 1910, s. 9; Jacqueline Banerjee, “Bertie’s Progress: The Prince of Wales in India, 1875-76: Part II, From Delhi to Bombay”, *The Victorian Web*, son güncelleme 3 Nisan 2014, <http://www.victorianweb.org/history/empire/india/33.html>

Yukarıda sunulan örneklerde çetlerin alt kenarlarının püsküller ile süslediği müşahade edilmektedir. Bazılarının sapları dümdüzdür. Bazılarının sapları ise üst kısımda “L” harfi gibi kıvrılmaktadır. Örneklerden üçünde sapların altından yapıldığı veya altın kaplama olduğu göze çarpmaktadır.

Fil üzerinde yolculuk yapan soylu üzerine *çetr* tutmanın farklı yöntemleri bulunmaktadır. Aşağıdaki görsellerde bu yöntemler görülebilmektedir. Soldaki ilk minyatürde yaya olarak ilerleyen bir görevli fil üzerindeki soyluya *çetr* tutmaktadır. İkinci minyatürde ise at üzerinde ilerleyen bir görevli fil üzerindeki başka bir soyluya *çetr* tutmaktadır.

Görsel 5: Fil Çetri Taşıma Yöntemleri-I (Soldaki Minyatür: Golconda Kutb Shahi Sultanları, 1610-1611, Andhra Pradesh, Haydarabad, Los Angeles County Sanat Müzesi; Sağdaki Minyatür: Princeton University Library, İslami Yazmalar, III. Şehnâme, İran, Şiraz 1589/90, s. 298).

Kaynak: “Sultan Muhammad Quli Qutb Shah (r. 1580-1612), Folio from an Illuminated Manuscript of the History of the Qutb Shahi Sultans of Golconda and Hyderabad”, <https://collections.lacma.org/node/2271204>;

Firdawsî al-Tursî, *Kita'b-i Şah-nâmeh*, Shiraz, 1589 or 90, Princeton University Library, s. 298, <https://catalog.princeton.edu/catalog/9930604743506421#view>

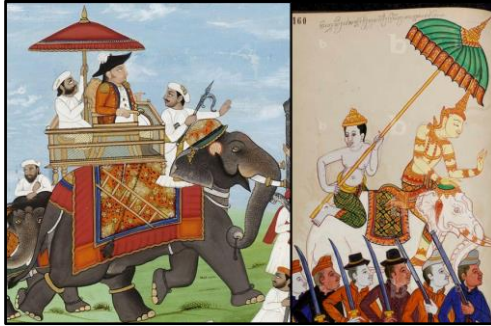
Çetirler yaya olarak ve at üzerinde taşınabildiği gibi başka bir fil üzerinde ya da soylunun bindiği fil üzerinde de taşınabilmektedir. Aşağıda söz konusu durumları tasvir eden görseller bulunmaktadır.

Görsel 6: Fil Çetiri Taşıma Yöntemleri-II (Soldaki Minyatür: Mevar Mihracesi Jagat Singh II (1734-1751)'nin Alayı, Chazen Museum of Art; Sağdaki Minyatür: Babürlü, Son Gülkende hükümdarı Abul HasanTana Shah, Dekken, yaklaşık 1685-90 yılları, Jagdish & Kamla Mittal Museum of Indian Art).

Kaynak: “Maharana Jagat Singh II (1734-1751) of Mewar in Procession”, [https://chazen.wisc.edu/collection/15212/maharana-jagat-singh-ii-17341751-of-mewar/?cp=4&countries\[\]=13&regions\[\]=47&subtypes\[\]=3&centmin=-30&centmax=18](https://chazen.wisc.edu/collection/15212/maharana-jagat-singh-ii-17341751-of-mewar/?cp=4&countries[]=13&regions[]=47&subtypes[]=3&centmin=-30&centmax=18); “Procession of a Mughal Prince, Deccan, Golkonda School, c.1685-90”, <https://www.mittalmuseum.com/indianpaintingsanddrawings>; Will Dalrymple, “The Last King of Golconda, Abul HasanTana Shah, deposed by Aurangzeb in 1687”, 16 Nis 2015, <https://x.com/DalrympleWill/status/588610130419142656>

Görsel 7: Fil Çetiri Taşıma Yöntemleri-III (Soldaki Minyatür: Udaipur, yaklaşık 1820, Victoria and Albert Museum; Sağdaki Minyatür: Buddha'nın On Doğum Hikayesi, 1880, Tayland, British Library).

Kaynak: “Captain James Tod Riding An Elephant With His Companions And Escort”, <http://collections.vam.ac.uk/item/O405223/captain-james-tod-riding-an-painting-unknown/>; “Eight Brahmins asking for Vessantaras white elephant, which he gives immediately as an act of great charity, scene from the Thai version of the Vessantara Jataka”, <https://imagesonline.bl.uk/asset/164280/>

Günümüzde Hindistan’da dini festivaller sırasında bir sap üzerinde üç şemsiyesi olan *çetr* türleri dahi kullanılmaktadır. Şemsiyeler çekici görünmeleri için çok katmanlı tasarlanmıştır ama işlevsel değildirler.

Görsel 8: Üç Gölgelikli Çetrler (Thrissur Pooram’dan bir görünüm, foto: Anil Vijay).

Kaynak: M. Madhavankutty, “Elephants in Rituals and Festivals of Kerala. Sahapedia”, Sahapedia, India 24 September 2019, fig. 4, <https://www.sahapedia.org/elephants-rituals-and-festivals>

Hükümdarlık şemsiyelerinin nasıl imal edildikleri üzerinde durmak sadece gösteriş ve lüks için kullanılmadıklarını, daha önemli işlevleri olduğunu ortaya çıkaracaktır. Delhi Türk Sultanlığı devri şairlerinden Bedr-i Çâçî aşağıdaki beytinde *çetr*lerin nasıl imal edildiklerini açıklamaktadır:

Bu murassa dokuz atlas senin cennetin/talihin/göğün değildir *
Şâhin çetrinin parlaklığının yansıması yedi ülkedir.⁵

Bedr-i Çâçî, böylece *çetr*nin dokuz kat atlastan (ipekten yapılmış bir cins kumaş) yapıldığını ortaya koymaktadır. Kat kat ipekten imal edilmesi ise okların şemsiyeyi delip geçerek hükümdara zarar vermesini önlemek için olmalıdır. Çünkü savaşta oklar ipek elbiseleri delememekte ve askerlerin vücuduna okla birlikte saplanmaktadır. Şemsiyeyi dokuz kat yaparak ipeğin söz konusu özelliği daha da kuvvetlendirilmiştir. Dolaysı ile *çetr* yerine göre bir çeşit hava kalkanı olarak da işlev görmektedir.

Emîr Husrev-i Dihlevî’nin *Rubâ’îyât*’ında kullandığı “mumlu/muşambalı çetr” (çetr-i moşemme) ifadesi şemsiyelerin özel bir imal tarzı olduğunu ortaya koymaktadır. Moşemme’,

⁵ Bedr-i Çâçî, *Dîvân-i Bedr-i Çâçî*. nşr. Ali Muhammed Gîtu Firûz, Kitaphâne, Müze ve Merkez-i Esnâd-i Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, Tahran h.ş. 1387, 108.

balmumu ile bulaştırılmış, eritilmiş balmumuna atılmış, mumlu edilmiş anlamlarına gelmektedir. Yani moşemme‘ bir yüzü yağmur geçirmemesi için kaplanmış, muşamba haline getirilmiş kumaşa denmektedir. Böylece bu büyük şemsiyelerin hem ok yağmurlarına hem de tabii yağmura karşı özel bir şekilde imal edildikleri ortaya çıkmaktadır.⁶

Havanın yağmurundan ne korku... * Ona Allah’ın gölgesi gibi muşambalı çetr vermiş.⁷

Çetrin ok yağmuru karşısında hükümdarlar için bir kalkan işlevi gördüğü şu tarihi vakadan anlaşılmaktadır. Gur Devleti devrinde Sultan Mu‘izzeddin Muhammed b. Sâm (1187-1206), 601/1204-5 yılında çıktığı Harzem seferi dönüşü Moğollar (Karahitaylar) ile karşılaştığında “O kadar direndi ki mübârek *çetri* Moğol kâfirlerinin oklarından kirpi gibi oldu.”⁸

Orta Çağda *çetr*ler üzerine hümâ kuşu⁹ ve tavus kuşu heykelcikleri yerleştirilmekteydi. Bu gelenek günümüzde de devam ettirilmektedir. Bundan dolayı konuyu irdelemek faydalı olacaktır. Gur Devleti devrinde “hümâ kuşu” motifinin bayraklar ve *çetr* üzerinde kullanıldığına dair kayıtlar bulunmaktadır. Bu adet onlara Hintlilerden geçmiş olmalıdır. Çünkü Sultan Mu‘izzeddin Muhammed b. Sam, Hindistan’da Ecmir’in fethinde ele geçirdiği büyük bir deve büyüklüğünde iki altından “hümâ kuşu”nu (hümâ-yı zerrîn) başkent Firûzkûh’a Sultan Gıyâseddin Muhammed b. Sam’a gönderdi ve söz konusu kuşlar burada bulunan Boz Köşk-ü Sultan’ın üzerine yerleştirilmiştir.¹⁰

⁶ Umud Kansoy, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Ordu (1206-1414)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2018, s. 1210.

⁷ Emîr Husrev-i Dihlevî, *Rubâ’îyât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Alipaşa (Hkm.), nr. 661, XIII.-XIV. yüzyıl, vr. 812b kenar.

⁸ Ebu Amr Minhacceddin Osman bin Siracceddin el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, ed. C. W. N. Lees vd., Printed at the College Press, Calcutta 1864, s. 121, 123.

⁹ Hümâ[y] ([هما]: Hümâ Kuşu): 1. Leş yiyiciler hanesinden nispeten iri, büyük kanatları ve baklava biçimli büyük kuyruğu olan, hakesteri/toprak renginde ve gagasının altında bir tutam saç olan kuştur. Kemik yemesiyle meşhurdur ve eskiler gölgesi bir kimsenin üzerine düştüğünde sâdete erişeceğini zannederdi ve bazı kaynaklarda kartal ile birbirine karıştırılmıştır. 2. Bu kuşun resminin üzerine işlendiği bayrak. Bkz. Hasan Enverî, *Ferbeng-i Feşorde-i Sohan*, C. II, s. 2611.

¹⁰ Ebu Amr Minhacceddin Osman bin Siracceddin el-Cüzcânî, a.g.e., s. 91.

Delhi Türk Sultanlığı devrinde fil şemsiyeleri üzerine kuş heykelleri koyma geleneği devam etmiştir. Mesela Sultan Şemseddin İltutmuş'un sancak ve çetrelere üzerinde hümâ kuşu kullandığı şu ifadelerden anlaşılmaktadır: “Hümâ-yı çetr-i hümâyûn” (sultan çetresinin hümâsı), “hümâ-yı rayet-i tâvûs fer” (tavus parlaklığında sancak hümâsı) ve hümâ-yı rayet-i şâhicihân (cihân şâhının sancağının hümâsı).¹¹ Devrin sonraki sultanları da aynı uygulamayı devam ettirmiştir. Emir Husrev-i Dihlevî, “hümâ-yı hümâyûn-ı çetr-i siyâh” (sultanın siyah çetresinin hümâsı) ifadesi ile bunu dile getirmektedir.¹²

Sultan Muhammed Şâh Tuğluk'un törenlerde önünde ilerleyen 16 fil sırtında taşınan inci bezeli atlastan 16 çetrin ana direği som altındandır.¹³ Hükümdarlık şemsiyelerinin som altından yapılan sütunları üzerinde hümâ ve tavus kuşu heykelleri yerleştirilmektedir. Bedr-i Çaçî, Muhammed Şâh Tuğluk devrinde çetrin tepesinde hümâ kuşu sembolü (heykeli) bulunduğunu bildirmektedir.¹⁴ Böylece Delhi Türk Sultanlığı devrinde hükümdarlık şemsiyeleri üzerinde hümâ kuşu heykelleri yerleştirme geleneği olduğu anlaşılmaktadır. Bedr-i Çaçî, bu hususu şöyle dile getirmektedir:

Sema bir yeşil sinek görünür göze * Senin çetresinin üzerindeki hümâ [kuşu] kol kanat açtığında.¹⁵

Aşağıda sol tarafta sunulan, Şah Cihan'ın tahturevan içinde seyahat ettiği Babürlü minyatüründe, fil alayının önünde bir çetr taşınmaktadır. Bu çetr üzerinde altın bir kuş heykelciği bulunmaktadır. Sağ taraftaki fotoğrafta ise bu geleneğin günümüzde de devam ettirildiğine dair bir fotoğraf sunulmuştur. Bir festival sırasında çekilmiş olan bu fotoğraftaki çetr üzerine bir tavus kuşu

¹¹ Tâceddîn Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-me'âsir*. ed. & annotated S. A. H. Abidi, Persian Research Centre Office of the Cultural Counsellor Embassy of the İslâmic Republic of Iran, New Delhi h.ş. 1387/2008, s. 278, 283, 286.

¹² Emir Husrev-i Dihlevî. *İ'câz-i Husrevî*, C. I (1. Risale), Münşi Nawal Kishore, Hindistan, Lucknow 1876, s. 153.

¹³ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, II, çev. A. S. Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 651, 657; İbn Battûta, *Rihletu İbn Battûta Tubfetü'n-Nuzzar fi Garaibi'l-Emsar ve Acaibi'l-Esfar (Rihletu İbn Battûta)*, Dârul-İhyâ'ul-'Ulûm Beyrut, Lübnan h. 1407/1987, s. 457.

¹⁴ Bedr-i Çaçî, *a.g.e.*, s. 218.

¹⁵ Bedr-i Çaçî, *a.g.e.*, s. 218.

heykeli monte edilmiş olup onun da üzerine bir tanrı heykeli yan duracak şekilde oturtulmuştur.

Görsel 9: Fil Şemsiyesi Üzerinde Altın Kuş Heykeli ve Tavus Kuşu Heykeli (Sol taraf: XVII. yüzyılın sonu ve XVIII. yüzyılın başı, Şah Cihan, Babürlü Hindistanı, Christie's; Sağ taraf: Kerela, Güney Hindistan, foto L. Calder, 16 Nisan 2011).

Kaynak: “A Deccani Prince Riding an Elephant and Shah Jahan Riding An Elephant”, <https://onlineonly.christies.com/s/looking-east-art-india-western-asia/album-page-deccani-prince-riding-elephant-shah-jahan-riding-elephant-9/21524>; “Ornamented elephant in a procession to mark the end of the Pooram Festival in Kollam (Quilon), Kerala, India”, <https://www.alamy.com/stock-photo-ornamented-elephant-in-a-procession-to-mark-the-end-of-the-pooram-77179745.html?pv>

Güney Hindistan’da Meysûr Sultanlığı hükümdarlarından Tîpu Sultan’ın (1782-1799) hükümdarlık tahtına gölge sağlayan *çetr* üzerinde altın, yakut, zümrüt, elmas, inciler ve gümüş yaldızdan yapılmış bir hümâ kuşu bulunmaktaydı. Bu heykelcik, *çetr* üzerine yerleştirilen kuş heykelciklerinin niteliklerine dair somut bir örnek oluşturmaktadır. Bu kuşların, çok pahalı ve orijinal materyallerden son derece sanatkarane bir şekilde üretildikleri böylece ortaya çıkmaktadır.¹⁶

¹⁶ Tîpu Sultan’ının tahtı hakkında yapılan inceleme videosu için bkz. The Tiger of Mysore, “The Throne of Tîpu Sultan | Full Detail |” *Britishers*, https://www.youtube.com/watch?v=RZNHxe_3NxI

Görsel 10: Tipu Sultanın Tahtı Üzerinde Bulunan Çetrin Tepesindeki Hümâ Kuşu (The Royal Collection Trust; Tipu Sultan Tahtı Çizimi: 1800 yılında, Hindistan’da Anna Tonelli tarafından çizildi, The Royal Collection Trust).

Kaynak: “Huma Bird, Bird of Paradise”,

<https://www.rct.uk/collection/48482/huma-bird-bird-of-paradise>; Anna Tonelli, “Tipu Sultan enthroned”, Powis Kalesi © National Trust (Collection), <https://www.nationaltrustcollections.org.uk/object/1180776>

Hükümdarlık şemsiyelerinin yapısal özellikleri milletten millete değişebilmektedir. Mesela Tayland’da çok daha farklı tarzda *çetrl*er kullanılmaktadır. Aşağıda söz konusu şemsiyelerin bulunduğu bir fotoğraf yer almaktadır. İki, beş ve yedi katmanlı olan Tayland *çetrl*erinin çok daha basit formları günümüz Hindistan’ında dini festivallerde gösteri amaçlı kullanılmaktadır.

Görsel 11: Tayland Çetrleri ve Yelpezeleri (Modern Tayland’ın Kraliyet Fil Muhafız Alayı, foto).

Kaynak: Çin Soğuk Silahları, “Efsaneye göre bu kılıç Dragon King’in en sevdiği eşyasıydı ve Tayland onu bir hazine olarak görüyor”, Çin 07.09.2017, https://k.sina.cn/article_5823644050_15b1dc192001001ph4.html?from=cu

Soylulara *çetr* taşıma hakkı verilmekle birlikte birden fazla *çetr* ile seyahat etmek hükümdarların hakkı idi. Soylular böyle bir şeye teşebbüs ederlerse bu isyan göstergesi kabul edilirdi. Bir Hint siyasetnamesi olan *Hitopadeşa*'da “Kendilerine hizmet edilmeyenlerin zengin konaklama yerleri, üstlerinde görkemli değneğiyle beyaz krallık *şemsiyeleri* (*çetr*) ve atlarla, fillerle kendilerini izleyen kalabalık hizmetçileri olur muydu?” sorusu sorulur.¹⁷ Delhi Türk Sultanlığı devri hükümdarlarının bu işi çok abarttıkları böylece güç ve ihtişamlarını sergilemeye çalıştıkları görülmektedir. Devrin hükümdarlarının *meratibinde* (mehter takımı) bayram, zafer kutlamaları vb. resmî tören alaylarında *çetr* taşıyan çok sayıda fil bulunurdu. Bir iki örnek vermek gerekirse Sultan Muhammed Şâh Tuğluk'un gezilerinde 16 fil üzerinde inci bezeli atlastan yapılmış ana direği som altından 16 *çetr* bulunurdu.¹⁸ Sultan Fîrûz Şâh Tuğluk'un *meratibinde* ise *çetr* taşıyan 21 fil bulunurdu. Söz konusu hükümdarlık şemsiyelerden 10'u sultanın sağındaki filler üzerinde, 10'u solundaki filler üzerinde ve bir tanesi ise sultanın bizzat kendisinin bindiği fil üzerinde taşınırdı.¹⁹

2. Sineklik (Chamara, Morchal, Venchamaram)

Sineklik; “Sinek veya diğer uçucu böcekleri kovmak için kullanılan ucu püsküllü sopa” olarak açıklanmaktadır.²⁰ Hindistan'da sineklikler genellikle beyaz yak öküzü kuyruklarından yapılmaktadır.²¹ Bununla birlikte kıvılcık ve siyah renkte de olabilmektedirler. Sineklikler fil üzerindeki asilleri haşerelerden rahatlatmak, onlara rüzgâr vermek ve muhtemelen güzel koku yaymak üzere milattan önceki dönemlerden itibaren kullanılan el araçlarıdır.

¹⁷ Narayana, *Hitopadeşa (Yararlı Eğitim)*, çev. Korhan Kaya, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s. 56.

¹⁸ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, C. II, s. 657.

¹⁹ Şems Sirâc Afif, *Tarih-i Fîruzşâhî*, nşr. Vilâyet Hüseyin, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran hş. 1385, s. 362.

²⁰ Emine Bilirgen (Topkapı Sarayı Müzesi Uzmanı), “Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Bölümündeki Yelpaze ve Sineklikler”, <https://www.antikalar.com/yelpaze-ve-sineklikler>

²¹ M. Madhavankutty, “Aanachamayam”, 11. paragraf.

Antik çağlardan beri böcekleri kovmak ve serin bir esinti yaratmak için kullanılan bir tür el yelpazesi olan *sineklikler* (*fly-whisk*: *sinek çırpıcı*), Hint alt kıtasında güç, ilahilik ve arınma ile ilişkilendirilmişlerdir. *Sineklikler* (*sinek çırpıcı*) genellikle *chowrie*'de (at veya yak kılından sineklik) olduğu gibi fırçalanmış pamuk, gümüş iplik veya hayvan kılı ile monte edilmiş bir sapa sahiptir; özellikle *chamara*'da (yak öküzü kuyruğundan törensel *chowrie*) olduğu gibi yak kuyruğu kılından veya *morchal*'da olduğu gibi tavus kuşu tüylerinden yapılırdı. Söz konusu sineklikler, en azından M.Ö. IV. yüzyıldan XX. yüzyılın ortalarına kadar, Hint saraylarında soyluları yelpazelemek için kullanılmışlardır. Erken Orta Çağ'ın değerli ticaret nesnelere arasında yer almışlardır. Ayrıca, tapınak putlarını ve kutsal nesnelere yelpazelemek için ritüeller sırasında kullanılırlardı. Genellikle çift olarak imal edilirdiler. Sarayda hükümdarın iki yanında duran iki görevli tarafından kullanılırlardı. Tipik bir *chowrie*'nin 40 ila 60 santimetre uzunluğunda, alta doğru incelen ince bir sapı vardır, oysa bir *morchal*'ın (tavus kuşu tüyünden sineklik) genellikle daha kısa ve kalın bir sapı olurdu. *Chowrie* ve *morchal*'ların saplarını yapmak için kullanılan malzemeler ahşaptan, dövülmüş gümüş, altın, bakır, fildişi, nefrit yeşim taşı veya bantlı akik taşına kadar çok zengin bir çeşitliliktedir. Ayrıca genellikle gravürler veya *repoussé* motifleriyle süslenir veya değerli taşlarla kaplanırlardı. Hindistan sinek çırpıcılarının dikkate değer örnekleri, dünya çapındaki müzelerin koleksiyonlarında sergilenmektedir.²²

Hindistan'da sineklik kullanımına dair ilk izlerden biri M.Ö. II. yüzyıla tarihlenen madalyonlarda karşımıza çıkar. Bu madalyonda fil sırtında hem sineklik (*chamara*) hem de *çetr* taşınmaktadır.²³ Daha sonra M.Ö. I. yüzyılda, Mauryan hanedanlığı döneminde yapımına başlanılan ve III. yüzyıla kadar aşamalar halinde inşası devam eden Karnataka eyaletinde, Kanaganahalli'de bulunan *stupada* bir kez daha karşımıza çıkar. Bu *stupanın* üst davul (upper drum) rölyefinde fil üzerinde törensel sineklik (sinek çırpıcısı) kullanımı resmedilmiştir. Ayrıca M.Ö. II. yüzyıla tarihlenen Hindistan'ın, Madhya Pradesh Eyaleti'ndeki Bharhut *stupasında* ve yine aynı eyalette V. yüzyıla tarihlenen Shiva tapınağında görülür. *Chamara*, Babür hanedanlığına kadar [Babürlüler devrinin sonuna kadar] kralliyet tarafından

²² Map Academy, "Ceremonial Fly-Whisk", <https://mapacademy.io/article/ceremonial-fly-whisk/>

²³ Söz konusu madalyon için bu çalışmadaki Görsel Pe bakınız.

kullanılmaya devam edilmiştir. Yak kuyruğu kollarından yapılan törensel sinek çırpıcıları (*chamara*), Hint tarihi geleneğinde dini ritüellerin ve kraliyet tapınmasının yaygın bir parçası olmuştur. Benzer ritüeller günümüzde Kerala'nın çağdaş tapınak festivallerinde icra edilir. Bu törenler sırasında *venchamaram* adı verilen törensel sinek çırpıcısı, fillerin yer aldığı gösterinin ayrılmaz bir parçasıdır. Günümüzde fil sırtında sineklik kullanımı yaklaşık 2200 yıldan uzun bir süredir Hint alt kıtasında dini geleneklerde devam eden sürekliliğe²⁴ ve fil sırtında sineklik kullanımının ne kadar köklü ve devamlı bir gelenek olduğuna işaret etmektedir.

Hindistan'da Kanaganahalli'deki Budist stupa'sında, Satavahana kralı Satakarni'yi stupa'ya gümüş nilüferler bağışlarken gösteren bir üst davul levhası, alt sırada kraliyet binekleri tasvir edilmiştir. Aşağıda söz konusu levhanın kraliyet binekleri sunulmuştur, *filbânlardan* birinin üzerinde *chamara* görülmektedir.

Görsel 12: Fil Sırında Sineklik Yak Öküzü Kılından Sineklik Kullanımı-I (Kanaganahalli, India, Budist stupası üst davul rölyefi, III. yüzyıl, foto S. M. Menon).

Kaynak: Srikumar M. Menon, Anindya Sinha, *a.g.m.*, s. 127, figure 2d; Srikumar M. Menon, Anindya Sinha, *a.g.m.*, Open Edition Books, <https://books.openedition.org/irdeditions/47310>

²⁴ Srikumar M. Menon, Anindya Sinha, *a.g.m.*, s. 124, 133; Map Academy, "Ceremonial Fly-Whisk", <https://mapacademy.io/article/ceremonial-fly-whisk/>

M.Ö. II. yüzyıla tarihlenen Brahmadeva alayının devamını temsil eden bir köşe sütununun üst kesiti aşağıda sunuldu. Bu sütündeki fillerden birisinin üzerinde veya arakasında hem *çetr* hem de *chamara* (yak öküzü kılından sineklik) taşınmaktadır.

Görse 13: Fil Sirtında Yak Öküzü Kılından Sineklik Kullanımı-II

(Sunga Hanedanı, erken M.Ö. II yüzyıl, kum taşı, 86 x 53 cm., Bharhut Gallery, Indian Museum, Kolkata).

Kaynak: “Corner Pillar”,

https://museumsofindia.gov.in/repository/record/im_kol-256Bh-Arch-44448

Yukarıda *chamara* denilen yak öküzü kılılarında yapılan tören sinekliklerine dair erken dönem örnekler sunuldu. Sıra *morchal* adlı sinekliklere geldi. *Morchal* adı verilen sineklikler isimlerini tavus kuşu anlamına gelen Prakrit *mora*'dan alır ve çırpıcısını oluşturan tavus kuşu tüylerinden dolayı özel bir sembolik önem taşırlar. Vaishnava ve Shaiva mezheplerinin imgelerinde önemli bir yer tutan tavus kuşu tüyü, folklordan Sanskrit edebiyatına kadar Hint alt kıtasının çeşitli geleneklerinde özellikle iyileştirici veya arındırıcı bir nesne veya sembol olarak görülür.²⁵

²⁵ Map Academi, “Ceremonial Fly-Whisk”,

<https://mapacademy.io/article/ceremonial-fly-whisk/>

Görsel 14: Günümüze Ulaşan Tavus Kuşu Tüyünden Sineklikler (I. Fotoğraf: Orta: Tavus kuşu tüyü yelpazesi (fly whipper: sinek kırbacı), XVI./XVIII. yüzyıl, Louvre Museum; II. Fotoğraf: Hindistan, Delhi, yaklaşık 1800, yeşim taşı, yakut, altın gümüş, tavus kuşu tüyü ve hasırdan yapılmıştır, sap 18 cm; tüy 124 cm, Stuart Cary Welch Collection; sold Sotheby's, 2016'da Miho Müzesi'nde sergilendi; III. Fotoğraf: Hindistan, muhtemelen Dekkan, XVII. yüzyılın 2. Yarısı, uzunluk 121 cm (genel) / Uzunluk 17,5 x Çap 5,5 cm (sap), kaynak Stuart Cary Welch Collection, HH Sheikh Hamad bin Abdullah Al-Thani, 2002'de Sackler Museum, Harvard Art Museums'da sergilendi).²⁶

Kaynak: “Chasse mouches (chauri, morchal)”, <https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010330636>; Christie's, Christie's, *Maharajas & Mughal Magnificence*, s. 498, fig. 347; “A Mughal silver and silver-gilt enamelled peacock feather fan, or 'morchal'”, <https://zebregroell.com/product/indian-mughal-fly-whisk>

Tavus kuşu tüylerinden yapılan sineklikler, kralın halkını hastalık ve kötülükten koruma rolünü sembolize eder ve hükümdarın arkasında yukarıda tutulurdu. Tavus kuşları Hindistan'da kraliyetin sembolleridir, bu kuşun tüylerinin yayılması ilahi korumayı temsil eder. Bir sadak şeklinde bağlanmış tavus kuşu tüyleri, Hindu tanrısı Şiva'nın bir tezahürünü temsil eder, bu tezahürde bir yay taşır ve hastalığın yok edicisidir.²⁷

Aşağıdaki Babürlü minyatüründe, hükümdarın arkasında oturan hizmetkar, tavus kuşu tüyünden sineklik tutmaktadır. Bu sineklik, dana net bir şekilde görülebilmesi için minyatürün sol başına

²⁶ Tavus kuşu kuyruk tüylerinden yapılan bu tip yelpazeler görseldekinden daha geniştirler. Ne kadar geniş olduklarını gösteren daha net bir fotoğraf için bkz. Prahlad Bubbar, *Indian Paintings and 19th Century Photographs*, Prahlad Bubbar Ltd., London 19 April – 18 May 2012, s. 49 ve kapak resmi.

²⁷ “Peacock feather whisker ('Morchal)”, <https://collections.vam.ac.uk/item/O117656/peacock-feather-whisker-morchal-peacock-feather-whisk-unknown/>

büyütülerek tekrar yerleştirilmiştir. Minyatürdeki sinekliğin mücevherler ile kaplanmış altından bir sapı vardır.

Görsel 15: Fil Sirtında Tavus Kuşu Tüyünden Sineklik/Marchal Kullanımı (Geç XVII. yüzyıl, Babürlü, Bibliothèque nationale de France).

Kaynak: *Sujets historiques de la Perse*, 1600-1770, Bibliothèque nationale de France, 45r.

Yukarıdaki savaş fili dikkate alındığında, tavus kuşu tüyünden sineklikler ve yelpazeler savaş sırasında hükümdar/kumandan tarafından işaret vermek ve yönlendirmek amacıyla da kullanılmış olmalıdır. Bu tür sineklikler diğer binetler üzerinde ve iç mekanlarda da kullanılmaktaydı. Nakledilenlere göre, Babürlü sarayında harem ağası hükümdarın yanında durur, büyük bir yelpaze şeklindeki tavus kuşlarının kuyruklarıyla sinekleri uzaklaştırır ve hava dolaşımını sağlardı.²⁸

Tavus kuşu sineklik (morchal) kullanımı hakkında şu hususu da belirtmek gerekir ki Babürlü sanatında tavus kuşu tüyünden sineklikler çok nadir olarak görülmektedir. Kaynağımızın

²⁸ Âlemgîr Evrenğzîb, *Ruka'ât-ı Âlemgîri (Bâbürlü Padişahı Âlemgîr Everengzîb'in Mektupları)*, derleyen İnâyetullah Han, İngilizceden çev. ve notlandıran H. Hilal Şahin, Vedat Meral, Selenge Yayınları, İstanbul 2024, s. 33, 71. dipnot.

naklettiğine göre Susan Stronge'nin *Painting for the Mughal Emperor: The Art of the Book 1560-1660*, 2002 gibi Babür resmiyle ilgili herhangi bir kitapta hızlı bir arama, Babür sarayındaki tavus kuşu sinekliklerin kılığını ortaya koyar; Babürlü imparatorları, ezici bir çoğunlukla hizmetçilerinin *chowrieler* (at veya yak kılından sineklik) kullanmasını tercih etmişlerdir. Belki de tavus kuşunun Hindu tanrıları Şiva ve Krishna ile çok fazla ilişkisi olduğunu düşünüp tavus kuşu sineklikleri (*morchal*) Rajput komşularıyla ilişkilendirmişlerdir. Hinduizm ve Rajput saray uygulamalarıyla bu tür ilişkilendirmeler Dekken'in İslami saraylarını rahatsız etmemiş gibi görünmektedir ve tavus kuşu sineklikler, resimlerinde önemli bir yer tutmaktadır.²⁹

Şimdiye kadar verdiğimiz bilgilerden ve görsel verilerden, *chowrie*, *chamara* ve *morchal* adlarını taşıyan sinekliklerin Hint sanatında sıklıkla kraliyet veya ilahiyat sembolleri olarak kullanıldıkları ortaya çıkmaktadır. Babür ve Rajput saraylarından kalma minyatürlerde kraliyet figürlerinin yanında *sineklik taşıyıcılar* veya *chamara taşıyıcılar* (*chamaradar*) tasvir edilmiştir. Bazı akademisyenler sinekliklerin şemsiye, taç veya taht gibi saltanat sembolü olduklarını ileri sürmüşlerdir.³⁰

²⁹ "A Mughal silver and silver-gilt enamelled peacock feather fan, or 'morchal'", <https://zebregroell.com/product/indian-mughal-fly-whisk/>; Babürlüler devrinde omuzlar üzerinde taşınan Şah Cihan'ın tavus kuşu tüyünden sineklik ile ferahlatılması (minyatür, Indian Museum, Kolkata) için ayrıca bkz. "Babürlü Sultanı Şah Cihan'ın Ava Gidişi", https://museumsofindia.gov.in/repository/record/im_kol-R-14161-S-254-5967

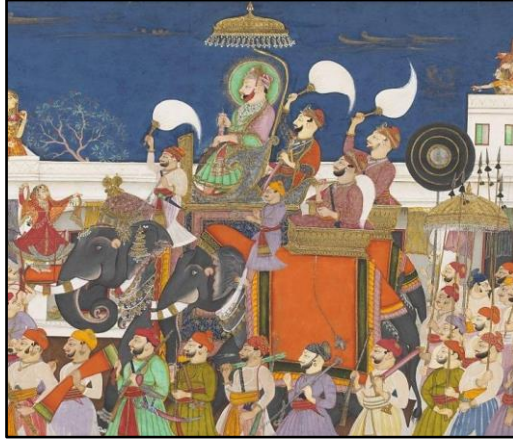
³⁰ Map Academy, "Ceremonial Fly-Whisk", <https://mapacademy.io/article/ceremonial-fly-whisk/>

Görsel 16: Fil Sirtında Yak Öküzü Kılından Sineklik Kullanımı-III (Sol taraf: Babürlü, yaklaşık 1590-1595, sanatçılar Jagan & Nand Gwaliari, Victoria and Albert Museum; Sağ taraf: Maharana Bhim Singh, yaklaşık 1820-1825, National Gallery of Victoria).

Kaynak: “Akbar Crosses the Ganges on an Elephant”, <http://collections.vam.ac.uk/item/O9633/akbar-crosses-the-ganges-on-painting-jagan/?epik>; “Maharana Bhim Singh riding an elephant”, <https://www.ngv.vic.gov.au/explore/collection/work/53614/>

Görsel 17: Fil Sirtında Yak Öküzü Kılından Sineklik Kullanımı-IV (Ram Singh II of Kota, yaklaşık 1850/1885 yılı, Kota Collection, Rajasthan India, Victoria and Albert Museum).

Kaynak: “Maharao Umed Singh of Kota in procession with Chhattar Sal”, <http://collections.vam.ac.uk/item/O17472/painting-unknown/>; Martin Saller, *Elephants A Cultural and Natural History*, ed. Karl Gröning, Könemann, Germany 1999, s. 120.

Görsel 18: Fil Sirtında Yak Öküzü Kılından Sineklik Kullanımı-V
(Maharana Sajjan Singh bir fil alayında, Mewar, Rajasthan, Hindistan, 1880 civarı, Sotheby's).

Kaynak: “Maharana Sajjan Singh riding in an elephant procession, Mewar, Rajasthan, India”, <https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2012/modern-and-contemporary-south-asian-art-including-indian-miniature-paintings/lot.10.html>

Günümüz Hindistan’ında, dini festivaller sırasında fil sırtındaki rahipler yak öküzü kuyruğundan yapılan sineklikleri müziğin ritmine göre yelpazeler ile birlikte gösteri amaçlı sallanmaktadır. Aşağıda sunulan görselde sol tarafta bir Hint kraliyet ailesinden günümüze ulaşan koyu renk iki sineklik yer almaktadır. Sağ tarafta ise günümüz Hindistan festivalleri sırasında kullanılan bir çift sineklik sunulmuştur. Fil üzerindeki kişi, orkestranın ritmine göre düzenli aralıklarla bir çift sinekliği (*vençamaram*) çırpar. Aşağıda görüldüğü üzere iki sineklik tahta bir topuzun etrafına sarılan bir ip ile birbirine bağlanır.³¹

³¹ M. Madhavankutty, “Aanachamayam”, 11. paragraf.

Görsel 19: Günümüze Ulaşan ve Günümüzde Kullanılan Yak Öküzü Kılından Sineklikler (Fotoğraf I: Sapı altın renginde, siyah renk iki fil sinekliği, The Rao Madho Singh Museum Trust; Fotoğraf II: Yak kuyruklarından yapılmış sineklikler, foto Anil Vijay).

Kaynak: “The ‘Fish and Dignities’ Standard, or Mahi-O-Maratib”, <https://www.kotahgarh.com/highlights.html>; Madhavankutty, “Aanachamayam”, fig. 9.

Hindistan’da Mysore Sarayı’nda (inşası 1912’de tamamlandı) sergilenen altın tahtirevan aşağıda sol tarafta sunuldu. Tahtirevan üzerindeki sabit iki yuvaya birer sineklik yerleştirilmiştir. Sineklik koymak için özel bir yuva yapılmış olması sinekliklerin fil tahtirevanlarının ayrılmaz birer parçası haline geldiklerini ortaya koymaktadır. Sağ tarafta ise yaldızlı gümüşten yapılmış XIX. yüzyıl sineklik sapları yer almaktadır. Kraliyet sinekliklerinin çok ince işçiliğe sahip oldukları bu örneklerden anlaşılmaktadır.

Görsel 20: Mysore Sarayı Altın Fil Tahtirevanı Üzerindeki Sineklikler ve XIX. Yüzyıla Ait Bir Çift Gümüş Yaldızlı Sineklik Sapı (I. Foto: Hindistan, Mysore Sarayı, altın fil tahtirevanı (Golden Ambari), foto Sharan Adventurer & Explorer, 2018; II. Foto: Kuzey Hindistan, Gümüş yaldızlı sineklik sapı, 22,3 cm, XIX. yüzyıl, Christie’s).

Kaynak: Manas Dutta, “Mysore Palace History and Architecture”, *Historyfinder*, <https://historyfinder.in/mysore-palace-history-and-architecture/>; “Golden Howdah inside Mysore palace”, <https://www.flickr.com/photos/119062574@N05/31263018307/in/album-72157697716765710/>; Christie’s, *Arts of India*, Christie’s. London Thursday 26 May 2016, s. 66, fig 98.

Sinekliklerin yerleştirildiği sap kısımları çok pahalı materyallerden üretilmektedir. Söz konusu saplar fildişi, yeşim, pirinç ve gümüş gibi kıymetli malzemelerden ve çok özenli bir işçilik ile son derece dekoratif olarak üretilmektedir. Aşağıda birkaç sineklik sapı örneği sunuldu. Bu sineklikler yakut, elmas, pırlanta, yeşim, fildişi ve altın gibi çok pahalı materyaller kullanılarak üretilmiştir. Sineklik sapı yapımında kullanılan malzemelerin kıymetleri, sinekliklerin fil sırtında konfor sağlamanın ve ihtişam sergilemenin en önemli vasıtaları arasında yer aldıklarını kanıtlar niteliktedir. Şunu da belirtmek gerekir ki sineklik saplarının küçük ebatlarda olmaları değerli taş kullanımını kolaylaştırmakta, imalat ücretlerini daha makul seviyelerde tutmaktadır. Uzun yelpazelerin sapları da bu şekilde imal edilseydi çok masrafı olurdu.

Görsel 21: Murassa Sineklik Sapları (I. Sap: Babürlü, zümrüt, yakut, soluk gri yeşim, Kuzey Hindistan, XVII. yüzyılın ikinci yarısı, Macclesfield Kontunun Mülkiyetinde, Christie's; II.: Yeşil emaye zemin, yakut, elmas, Deccan, XVIII. yüzyıl, 26,0 cm, Christie's; III.: Rajasthan/Jaipur, yaklaşık 1730, gümüş, kısmen lak çekirdek üzerinde, yaldızlı, emaye ve altın kundan pırlantalar, 26.5 cm, The Khalili Collection; IV.: Babürlü, XVII. yüzyılın ikinci yarısı, fildişi parçalarından yapılmış, uzunluk 21.5 cm, çap 6,5 cm, Davids Samling).

Kaynak: "A Mughal Emerald And Ruby Inset Pale Grey Jade Flywhisk", <https://www.christies.com/lot/lot-a-mughal-emerald-and-ruby-inset-pale-4685099/?from=searchresults&intObjectID=4685099&sid=2f4ff1c8-ccf3-4a15-8163-bb1a94f06ceb>; "A Superb Antique Indian Ruby, Diamond And Enamel Fly-Whisk", <https://www.christies.com/lot/lot-a-superb-antique-indian-ruby-diamond-5620247/?from=salesummary&pos=259&intObjectID=5620247&sid=16d87424-aa23-4c7c-8192-6cc245bd35c8>; "Pair of Fly-whisk Handles", <https://www.khalilicollections.org/collections/islamic-art/khalili-collection-islamic-art-pair-of-fly-whisk-handles-jly1858/>; "Skaft til en fluevifte udkåret af flere stykker elfenben", <https://www.davidmus.dk/islamic-art/ivory-wood-and-papier-mache/item/344>

Sunulan bütün görsellerde sineklikler çok kabarıktır. Bunun nedeni ise haşareleri kovmak için sallandıklarında vücuda değecek, temas edecek şekilde kullanılıyor olmalarıdır.

3. Tören Yelpazesi (Alavattom) ve Diğer Yelpazeler

İlk biçimlerinin Çin topraklarında ortaya çıktığı bilinen “yelpaze”, Çin sanatının ayrılmaz bir parçası kabul edilir. Çin kaynaklarındaki bilgiler ışığında, yelpazenin Shang Hanedanlığı (M.Ö.1600-M.Ö.1100) dönemine dek uzanan bir geçmişi olduğu söylenebilir. Shang döneminden Han Hanedanlığı (M.Ö. 206-M.S. 220) dönemine kadar “sosyal statü” göstergesi olarak saray yaşamında kullanılmışlardır.³² Çin’den sonra en erken tarihli yelpazelere Antik Mısır’da rastlarız. M.Ö. 1332 ila 1323 yılları arasında hüküm süren ünlü Mısır firavunu Tutankamon’un mezarından son derece iyi korunmuş bir halde 2 yelpaze çıkarılmıştır.³³ Bu yelpaze tavus kuşu tüyünden ve “L” biçiminde fildişi saplıdır.³⁴

Sabit (katlanmayan) yelpazelerin Asur, Babil, İnan, Hint ve eski Çin törenlerinde de önemli yeri vardır. Yunanlılar ve Etrüskler de yelpazeyi biliyorlardı. M.Ö. V. yüzyılda “flabelum” adı verilen yuvarlak yelpazeler Yunanistan’da görülmeye başlanmıştı. Yelpazeler, Yunanlılardan Romalılara geçmiş, imalatlarında tavus ve diğer egzotik kuş türleri kullanılmıştır. Yelpaze kullanımı, Hıristiyanlıkla birlikte yaygın bir hale gelmiştir. 1582 tarihli Sultan III. Murad (1574-1595) adına yazılmış *Surname-i Hümayun*’da Osmanlıların yelpaze yapım kullandıklarını gösteren en eski minyatürler yer alır. Söz konusu minyatürde geçit yapan esnaf ve sanatçı grupları arasında yelpazeciler de resmedilmiştir. Zikredilen zanaatkarlar Hicaz ve Mısır işi olarak adlandırılan hasır veya hurma dallarından bayrak tipi yelpazeler yapmaktadırlar. Kuşkusuz yelpazecilik sanatı Osmanlı’da çok daha erken dönemlerde başlamıştır. İtalya’da 1678 yılında yelpazeciler loncası kurulmuştu ve satış yetkisi sadece bu kuruma aitti. Bu loncada oymacılar, yıldızcılar, marangozlar ve ünlü ressamalar çalışmaktaydı. XVI. yüzyıldan itibaren İtalya ve Fransa’da bayrak biçiminde yelpazeler çok moda

³² İlknur Sertdemir Diagne, “Çin’de “Yelpaze” Kültürü ve Yelpazenin Tarihsel Gelişimdeki Sembolizmi”, *Current Research in Social Sciences*, 2/3 (September 2016), s. 96-98, 103.

³³ İrfan Yalın, “Yelpazenin Ardındaki Tarih”, *T24 Bağımsız İnternet Gazetesi*, 19 Mayıs 2019, <https://t24.com.tr/yazarlar/irfan-yalin/yelpazenin-ardindaki-tarih,22564>

³⁴ Emine Bilirgen, “Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Bölümündeki Yelpaze ve Sineklikler”, <https://www.antikalar.com/yelpaze-ve-sineklikler>

olmuş ve XVIII. yüzyıl ortalarına kadar kullanılmıştır. Bayrak biçimindeki yelpazeler, tahminen Avrupa'ya Doğu'dan gelmiştir.³⁵

Anlaşılabacağı üzere yelpazeler, antik çağlardan itibaren saray yaşamının ve soyluların ayrılmaz aksesuarları arasında yerini almıştır. Hintli asilzadeler yelpaze kullanmanın verdiği konforu ve gösterişi fil sırtında da devam ettirmişlerdir. Bu amaçla kısa, orta (aşağıda soldan ikinci) ve uzun saplı yelpazelerden istifade etmişlerdir. Yelpazeler yerde yürüyen bir görevli tarafından, başka bir fil veya at üzerindeki bir hizmetkar tarafından ya da asilzadenin seyahat ettiği fil üzerinde bulunan başka bir kişi tarafından kullanılmaktaydı.³⁶ Yelpazeler sandal ağacı ve tatlı kokulu khaskhás kökü gibi materyallerden ürettikleri için sallandıkça güzel bir koku da yaymaktaydılar.³⁷ Aşağıdaki minyatürlerde bahsi geçen yelpaze çeşitlerinden bazıları ve nasıl kullanıldıkları resmedilmiş olup bizi bu konuda aydınlatmaktadırlar.

Görsel 22: Fil Üzerindeki Asilzadelere Sallanan Yelpaze Türleri (Soldan

I. Minyatür, Babürlü, 1590-95, Ekber Şâh'ın Ranthambor Kuşatması, Şehname minyatürü, XVII. yüzyıl ortaları, Victoira & Albert Museum; II. Minyatür: Babürlü, XVII. yüzyıl, Bibliothèque Nationale de France; III. Minyatür: 1710-1715, Maharaja Raj Singh, Ashmolean Museum; IV. Minyatür: Sanatçı Nuruddin, yaklaşık 1754, Maharana Raj Singh II, National Gallery of Victoria).

Kaynak: Martin Saller, *a.g.e.*, s. 120; Niccolao Manucci, *Libro Rosso*, 1678-1686, Bibliothèque nationale de France, vue 53; “Maharaja Raj Singh of Sawar and his elephants”,

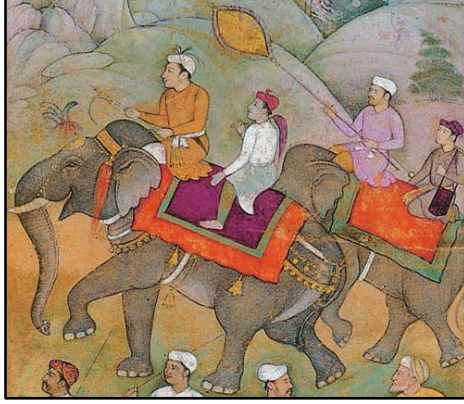
http://jameelcentre.ashmolean.org/collection/8/sort_by/date/sort_order/asc/per_page/25/offset/0/object/12404; “Maharaja Raj Singh of Sawar and his elephants”, <https://howard-hodgkin.com/indian-collection/artwork/maharaja-raj-singh-of-sawar-and-his-elephants>; “Maharana Raj Singh II riding an elephant”, <https://www.ngv.vic.gov.au/explore/collection/work/53536/?epik>

³⁵ Emine Bilirgen, “Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Bölümündeki Yelpaze ve Sineklikler”, <https://www.antikalar.com/yelpaze-ve-sineklikler>

³⁶ Söz konusu madeni sapa geçirilen tavus kuşu tüyü yelpazeler minyatürlerde görüldüklerinden daha fazla eni sahiptirler.

³⁷ George Woolliscroft Rhead, *History of the Fan*, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd., London 1910, s. 38, 44.

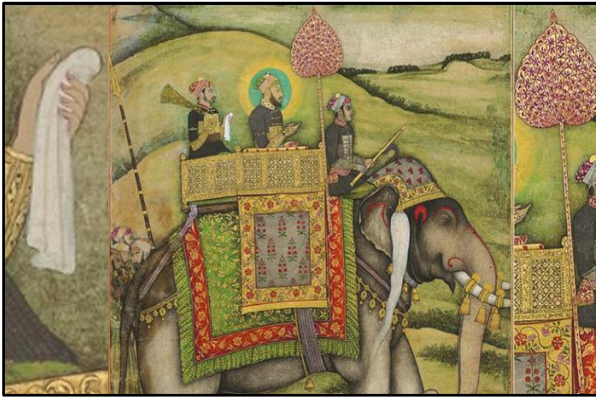
Görsel 23: Fil Üzerindeki Asilzadeye Başka Bir Fil Üzerinden Yelpeze Sallama (1610-1620, Cihangir Şah devri, Ekber Ava Gidiyor).

Kaynak: Vincent Smith, *Arth of India (1526-1858)*, Parkstone Press İnternational, New York 2014, s. 77.

Aşağıdaki Babürlü minyatüründe, fil tahtırevanının bir köşesine yelpaze takılmış olması yelpazelerin fil binitlerinin tamamlayıcı bir unsuru haline geldiklerini ortaya koymaktadır. Aşağıdaki minyatürde hem tavus kuşu tüylerinden yapılmış bir sineklik hem orta uzunluktaki bir yelpaze hem de yelpaze olarak kullanılan beyaz bir kumaş parçası birlikte resmedilmiştir. Daha net bir şekilde görülebilmesi için ilgili yelpazeler büyütülerek bir daha minyatürün her iki yanına eklenmiştir.

Görsel 24: Fil Tahtırevanı Üzerine Bağlanan Yelpeze ve Güzel Kokulu Bez Parçası Taşınması (Geç XVII. yüzyıl, Babürlü, Bibliothéque nationale de France).

Kaynak: *Sujets historiques de la Perse*, 1600-1770, Bibliothéque nationale de France, 45r.

Hindistan'da Marwar-Jodhpur kraliyet ailesine ait orta boy ve uzun saplı geniş yelpazeler aşağıda sunuldu. Yelpazelerin tam ortasında insan yüzü sureti verilmiş güneş figürü yer almaktadır.

Görsel 25: Günümüze Ulaşan Tarihi Tören Yelpazeler-I (Jodhpur Mihracesinin özel koleksiyonu, Mehrangarh Museum Trust, ve ayrıca Royal Ontario Museum Sergisi).

Kaynak: Planetblueadventure, "Royal Ontario Museum: What you need to see and do!", Mar 27, 2019, <https://www.planetblueadventure.com/royal-ontario-museum/>

Salar Jung Museum, Hyderabad'da sergilenen XIX. yüzyıldan kalma, ipek kumaştan yapılmış iki geçit töreni yelpazesi (mehtab-giri) aşağıda sunuldu.

Görsel 26: Günümüze Ulaşan Tarihi Tören Yelpazeleri-II (Sağ ve orta: Tören yelpazeleri, gümüşle işlenmiş ipek ve kadife kumaş, üste ve altta yuvarlak pirinç düğme, ahpaş sap, XIX. yüzyıl, Salar Jung Museum; Sol Taraf: XVIII.-XIX. yüzyıl, Hindistan, Udaipur ve Jodhpur kraliyet koleksiyonları).

Kaynak: "Procession Fan", http://museumsfindia.gov.in/repository/record/sjm_hyd-XLIII-40-39867;

“Procession Fan”, http://museumsfindia.gov.in/repository/record/sjm_hyd-XLIII-34-39860; Alain R. Truong, “Maharaja: The Splendour of India’s Royal Courts’ @ The Victoria & Albert Museum”, Alaintruong 29 September 2009, <http://www.alaintruong.com/archives/2009/09/29/15252544.html>

Günümüzde Hindistan’da Kerela festivalleri sırasında fil üzerinde kısa saplı geniş yuvarlak yelpazeler (*alavattom*) sallanmaktadır. Bu yelpazeler, dairesel bir tahta üzerine tavus kuşu tüyü sapları estetik bir şekilde yerleştirilerek imal edilmektedir. Aşağıdaki görüldüğü üzere aynı sinekliklerde olduğu gibi iki yelpaze, ahşap saplarından birbirine bağlanmıştır ve ikisi birlikte tek bir kişi tarafından müziğin ritmine göre düzenli aralıklarla sallanmaktadır.

Görsel 27: Kerela Festivallerinde Kullanılan Yuvarlak Kısa Saplı Yelpazeler (Günümüz, Kerela, Alavattom adı verilen kısa saplı geniş fil yelpazeleri, tören yelpazeleri, foto Anil Vijay).

Kaynak: Madhavankutty, “Aanachamayam”, fig. 10.

Hint kraliyet ailelerine ait yelpazeler incelendiğinde yelpazeler üzerindeki işçilik ve tasarım daha net bir şekilde görülebilmektedir. Mesela aşağıda, soldaki yelpazenin gümüş bir sapa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Sağdaki tavus kuşu yelpaze ise altın bantlarla süslenmiş çelik gövdesi ve çan şeklindeki tabanı ile üst üste yeşil ve mavi emayeden yapılmıştır.³⁸

Yelpazeler (*alavattom*) günümüz Hindistan’ında daha çok dekoratif bir unsur olarak kullanılmakta ve festivaller sırasında filler üzerinde müziğin ritmine göre sallanmaktadır. Bu yelpazeler, tavus

³⁸ Christie’s, *Maharajas & Mughal Magnificence*, Christie, Manson & Woods Ltd., New York Wednesday 19 June 2019, s. 498, fig. 347.

kuşu tüyü gövdeleri dairesel bir tahta üzerine yerleştirilerek yapılmaktadır. Yani günümüzde *alavattom*, tavus kuşu tüylerinden yapılmış bir çift dekoratif, dairesel yelpazeyi ifade etmektedir. Tavus kuşu tüyünün sapı, dairesel bir tahta üzerinde estetik olarak yerleştirilmektedir. Festivaller sırasında fillerin sırtlarındaki görevliler (rahipler), geleneksel vurmali çalgılar orkestrasının (perküsyon) ritmine uygun olarak bu yelpazeleri (*alavattom*) sineklikler (*venchamaram*) ile birlikte düzenli aralıklarla kaldırırlar.³⁹

Görsel 28: Nenmera-vallangi Vela Festivali Sırasında Fil Sırtında Yelpaze ve Sineklik Sallayan Kişiler/Rahipler (Hindistan, Kerala, 2006 yılı, foto Pradeep Subramanian).

Kaynak: "Pooram", <https://pixels.com/featured/pooram-pradeep-subramanian.html>

Yelpazelere ilave olarak fil sırtındaki soyluları rahatlatmak için güzel kokulu kumaş parçaları da sallanırdı. Aşağıdaki görselde sol başta I.-II. yüzyıldan böyle bir sahne yer almaktadır. Sağ tarafta ise XVII. yüzyılın ilk yarısında, aynı geleneğin devamı görülmektedir. Yelpaze işlevinde kullanılan bu bez parçaları beyaz veya renkli kumaştan yapıldı.

³⁹ M. Madhavankutty, "Aanachamayam", 12. Paragraf.

Görsel 29: Fil Sirtındaki Asilzadeyi Rahatlatmak için Güzel Kokulu Bez Parçası Sallanılması (Sol taraf: Buda, Gandhara, M.S. II.-III. yüzyıl, şist panel, Islamabad Museum; Sağ taraf: Sultan Muhammad Adil Shah ve İhlas Han, XVII. yüzyılın ilk yarısı, Ashmolean Museum).

Kaynak: “Urn pot Gandhara Grave Culture 1000 BC”, https://www.tripadvisor.com.tr/LocationPhotoDirectLink-g293960-d19808417-i478630235-Islamabad_Museum-Islamabad-Islamabad-Capital-Territory.html; “Sultan Muhammad Adil Shah and Ikhlas Khan riding an Elephant”, http://jameelcentre.ashmolean.org/collection/8/per_page/25/offset/0/sort_by/date/object/12386

Geçmişe fil sırtında yelpaze olarak sallanan güzel kokulu kumaş parçaları günümüze ulaşmış olmakla birlikte aynı işlevde kullanılmamaktadır. Görsel 27’de görüldüğü üzere rahipler bu kumaş parçalarını boyunlarına asmakta veya omuzlarından aşağı sarkıtmaktadır. Rahiplerin giydikleri kıyafetlerle uyumlu olarak beyaz, turuncu veya çeşitli renklerde olabilmektedirler. Kısaca bu kumaş parçaları yelpaze işlevini yitirmiştir ve bir aksesuar olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Buraya kadar tanıtılan yelpazeler dışında bayrak veya balta şeklinde yelpazeler de kullanılırdı. Bu tür yelpazeler Ajanta’daki mağara resimlerinde bile betimlenmiştir.⁴⁰ Aşağıda sol başta Babürlüler devrinde fil sırtında bayrak-yelpaze kullanımı tasvir edilmiştir. Onun sağ tarafındaki iki fotoğrafta ise XIX. yüzyılda kullanılan bayrak-yelpaze örnekleri yer almaktadır.

⁴⁰ George Woolliscroft Rhead, *a.g.e.*, s. 41.

Resim 30: Bayrak ve Balta Şeklinde Yelpazeler (I. Minyatür: Babürlü, XVII. yüzyılın başları, Victoria and Albert Museum; II. Fotoğraf: Bayrak-yelpazeler, bölünmüş palmiye ve bambu, XIX. yüzyıl, India Museum; III. Fotoğraf: Gümüş ve altın işlemeli, XIX. yüzyıl, National Museum, New Delhi).

Kaynak: “A nobleman riding in the howdah of an elephant, attended by a pankhiwala”, <https://collections.vam.ac.uk/item/O433941/painting-unknown/>; George Woolliscroft Rhead, *a.g.e.*, s. 43; “Hand fan”, http://museumsofindia.gov.in/repository/record/nat_del-87-697-45153

Yelpazelerin Hint soyluları tarafından fil sırtında konfor, rahatlık ve ihtişam göstergesi olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Aşağıdaki fotoğrafta, 1875-1876 yılında Mıhrace Orça'nın hizmetkarları tarafından onu rahatlatmak için kullanılan şemsiye, yelpaze ve sineklikler görülmektedir. Her iki fotoğrafta, tahtırevan içinde ve at üzerinde duran kişi Mıhrace Orça'dır. Fotoğraflarda yer alan hizmet vasıtalarının hem fil sırtındaki hem de at sırtındaki soylularını ihtişam, konfor ve rahatını temin etme amacıyla hazır bulunduruldukları sunulan görsellerden anlaşılmaktadır.

Görsel 31: Orçha Mihracesi'ne Ait Çetr, Yelpaze ve Sineklikler
(Hindistan, 1875-76 yılı, Orchha Mihracesi Pratap Singh (1874–1930), Madhya Pradesh eyaleti).

Kaynak: Storyltd, “Fine 19th Century Photographs of India (Auction Catalog 9 – 10 October 2018)”, StoryLTD, s. 41-42, [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://s3.amazonaws.com/media.saffronart.com/auctions/2018/4127/fine_19th_century_photographs_of_india.pdf](https://s3.amazonaws.com/media.saffronart.com/auctions/2018/4127/fine_19th_century_photographs_of_india.pdf); Хумус, “Путешествие принца Уэльского в Индию в 1875-76. Часть 3”, Livejournal, 20.10.2015, <https://humus.livejournal.com/4679211.html>

Çalışmada sunulan yelpazelerin genel nitelikleri şu şekilde açıklanabilir. Uzun, orta ve kısa saplı türleri vardır. Ancak bir kumaş parçasından üretilen yani sapsız olanları da mevcuttur. Sap ile yelpazenin birleştiği kısımda altta ve üstte yuvarlak pirinç düğmeler (sabitleyici) bulunabilmektedir. Sap kısımları ahşap, gümüş ve çelik olabildiği gibi yeşim gibi kıymetli taşlardan da imal edilebilmektedir. Bu tür saplar kimi zaman altın bantlar, emaye işçiliği ve mücevherler ile dekore edilmektedir. Uzun ve orta saplı olanlar piyadeler veya başka bir hayvana binen süvariler tarafından kullanılmaktadır. Sapsız ve kısa saplı olanlar ise doğrudan fil üzerindeki görevlilerce sallanmaktadır. Kısa saplı yelpaze türleri, balta, bayrak gibi formlara sahiptirler. Yelpazenin yelleyen kısmı ipek ve kadife gibi kumaşlardan yapılmaktaydı. Bununla birlikte, günümüz Hindistan’ındaki festival yelpazeleri dairesel bir tahtanın dış hattına tavus kuşu tüyü sapları döşenerek imal edilmektedir. Yelpazelerin ipek ve kadifeden kumaşları, altın ve gümüş ipliklerle zengin bir şekilde dekore edilmektedir. Uzun tören yelpazelerinin tam ortasına diğer motiflerin yanı sıra insan sureti verilmiş güneş figürleri de

işlenebilmektedir. Sunulan yelpaze çeşitleri arasında günümüzde yaygın olarak kullanılan katlanır yelpazeler bulunmamaktadır.

4. Buhurdan (Tütsülük)

Aslı bahûrdân olup günümüzde buhurdan olarak kullanılan kelime, Arapça yakılınca güzel kokulu duman çıkaran öd ağacı ve amber gibi tütsü maddelerine verilen bahûr ismine Farsça -dân “-lık” eki getirilmesiyle türetilmiştir. Osmanlıcada “tütsülük” anlamına gelmektedir. Mevcut buluntular buhurdanların, milâttan önce IV. binyıl içinde ortaya çıktığını göstermektedir. Buhurdan, buhurun kullanılış şekline paralel olarak iki ayrı tipte gelişmiştir. Daha eski olan birinci tip, yanlarında kapı ve pencereleri, genellikle tepesinde bacası bulunan pişmiş topraktan yapılmış 70-80 cm. yüksekliğinde küçük birer kule şeklindedir. Kullanma tarzı açısından odun sobasına benzeyen bu tip buhurdanlarda alttan ateşlenmek suretiyle içine doldurulan öd ağacı gibi bitkisel buhurun doğrudan kendisi yakılmaktadır. Bu çalışmada örnekleri sunulan ikinci tip ise M.Ö. II. binyılda çıkmış olup elde taşınabilecek ebatlardadır. İki tip buhurdan arasındaki önemli fark, birincisinin bir köşede için için, kendi kendine yanmasına karşılık diğerinin rahip veya büyücü tarafından tören sırasında aktif olarak kullanılmasıdır. İkinci tipin farklı modelleri bulunmaktadır. Bu tipe giren buhurdanlar ayaklı ve iki kulplu meyvelik şeklindedir; üzeri sahan kapağı gibi yüksek ve konik, süslemeli bir kapakla kapatılmakta, dumanlar bu kapakta bulunan delikler vasıtasıyla çıkmaktadır.⁴¹

Tütsü çubuklarının yakılması Hinduizm, Hıristiyanlık, Budizm ve İslam’da önemli bir yer tutar. Hindistan’daki tüm dinlerde tütsü, ibadet amaçlı kullanılır.⁴² Buhurdanlar, aromatik yağların hoş kokularıyla ortama güzel kokular salmak için kullanılır. Buhurdanların zihinsel rahatlama, ruhsal durumu dengeleme ve hava temizleme (yakılan buhur dumanı dezenfektan işlevi görür) gibi

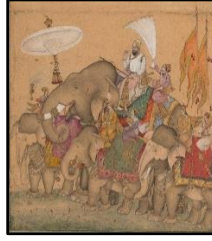
⁴¹ Sargon Erdem, “Buhurdan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 384-385.

⁴² Virendra Kumar Yadav, Nisha Choudhary, Samreen Heena Khan, Areeba Khayal, Raman Kumar Ravi, Pankaj Kumar, Shreya Modi, G. Gnanamoorthy, “Incense and Incense Sticks: Types, Components, Origin and Their Religious Beliefs and Importance Among Different Religions”, *J.Bio.Innov*, 9/6 (2020), s. 1420-1421.

işlevleri de bulunmaktadır. Kötü ruhları uzaklaştırmak için de yakılmaktadır.⁴³ Buhur yakmanın özellikle kafur yakmanın sağlıklı ilgili faydaları bilinmektedir. Kafur dumanı bakteri, virüs ve diğer mikropları çok etkili bir şekilde öldürür.⁴⁴ Budizm’de buhur yakmak, kirlilikleri arındırmak, ruhları sakinleştirmek, erdem biriktirmek ve insanları manevi dünyaya bağlamak amaçlarıyla kullanılmaktadır.⁴⁵

Hindistan’da geçit törenlerinde piyade olan, başka bir fil sırtında olan ve fil tahtirevanı içinde bulunan hizmetkarların buhurdan taşıdıkları XVII. ve XVIII. yüzyıl minyatürlerinden anlaşılmaktadır. Bijapur hükümdarının alayını resmeden aşağıdaki minyatürde en öndeki *filbân* elinde bir buhurdan tutmaktadır ve rüzgar güzel kokuları fil sırtındaki hükümdarlık ailesine ulaştırmaktadır. Önde giden bir piyade beyaz *çetr* taşımakta, sultanın arkasındaki hizmetkar bir yelpaze sallamaktadır.

Görsel 32: Fil Alayında Buhurdan Taşınması (Orta Hindistan, School of ‘Ali Rıza ‘Abbasi, Bijapur hükümdarı İbrahim Adil Şah II, yaklaşık 1600–1650, The Met Museum, Christies).

Kaynak: “Sultan Ibrahim ‘Adil Shah II in Procession”, <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/457983>; “Ibrahim Adil Shah II of Bijapur”, <https://www.christies.com/lot/lot-ibrahim-adil-shah-ii-of-bijapur-bijapur-5603998/?from>

⁴³ Virendra Kumar Yadav, vd., a.g.m., s. 1420-1421; Terra Doğal Yaşam, “Buhurdanlık Nedir? Nasıl Kullanılır?”, *Terradogalyasam*, 10 Temmuz, 2020, <https://www.terradogalyasam.com/blog/icerik/buhurdanlik-nedir>

⁴⁴ Anchal Singh, “How to Naturally keep the Home air Clean and Fresh”, *Timesofindia*, 2020, <https://timesofindia.indiatimes.com/readersblog/how-to-naturally-keep-the-home-air-clean-and-fresh/how-to-naturally-keep-the-home-air-clean-and-fresh-11749/>

⁴⁵ Yeshi Lendhup, “Poe (Incense sticks) Production in Bhutan”, *ichLinks (Here you are only one click away from a wide range of Asia-Pacific ICH information and interesting content with the help of advanced digital Technologies)*, 2022, <https://ichlinks.com/archive/materials/publicationsV.do?ichDataUId=13863594398109063362>

Kutub Şahi Hanedanı'ndan Abdullah Kutub Şah'ın (hükümdarlığı 1626-72) askerî geçit töreninden bir kesit aşağıda sunuldu. Görüldüğü üzere hükümdarın önünde bulunan iki hizmetkar geri geri yürümekte ve ona doğru buhurdan tutmaktadır. Başka bir fil sırtındaki görevli hükümdara yelpaze sallamakta ve hükümdarın tahtirevanındaki bir görevli ise *çetr* tutmaktadır.

Görsel 33: Askeri Geçit Töreninde Buhurdan Taşınması (Hindistan, Güllende, XVII. yüzyıl ortası, kumaş üzerine resim, Sir Akbar Hydari Collection, CSMVS Museum).

Kaynak: "Procession of Abdullah Qutb Shah",

<https://artsandculture.google.com/asset/procession-of-abdullah-qutb-shah/TgFfq0rGfoU5zA>

Babürlü hükümdarı Şah Cihan'ı (1627-1658), fil tahtirevanında resmeden aşağıdaki minyatürde, hükümdarın arkasında kumaş yelpaze sallayan görevli, diğer elinde şekerlik tarzında bir buhurdan tutmaktadır. Buna ilaveten yerde fil hizasında yürüyen başka bir görevli de buhurdan taşımaktadır.

Görsel 34: Fil Sirtında ve Fil Alayında Buhurdan Taşınması (XVII. yüzyılın sonu ve XVIII. yüzyılın başı, Babürlü, Christie's).

Kaynak: “A Deccani Prince Riding an Elephant and Shah Jahan Riding An Elephant”, <https://onlineonly.christies.com/s/looking-east-art-india-western-asia/album-page-deccani-prince-riding-elephant-shah-jahan-riding-elephant-9/21524>

Günümüzde Hindistan ve Sri Lanka’da fillerin baş rol oynadığı (tanrı idollerini taşıma vb. roller) dini festivaller sırasında bu devasa hayvanlar önünde ilerleyen görevliler tarafından hala buhur yakılmaya ve buhurdan taşınmaya devam edilmektedir. Bu bağlamda aşağıda Hindistan, Kerala’da Uthralikkavu Tapınağı önünde Fil Festivali’nde ve Sri Lanka, Kandy’de Budist Festivali sırasında çekilen videolardan alınan iki fotoğraf aşağıda sunulmuştur.

Görsel 35: Günümüzde Hindistan ve Sri Lanka'da Fil Alayı Önünde Buhurdan Yakılması (Sol taraf: Uthralikkavu Temple, Kerala, Hindistan; Sağ taraf: Kandy, Central Province, Sri Lanka, 2012 yılı, Esala Perahera (Diş Festivali/Budist Festivali), Getty Images)⁴⁶

Kaynak: “Brilliant Elephant Festival Grand finale at Uthralikkavu Temple in Kerala, India”, 4. dakikanın 36-40. saniyeleri ile 5. dakikanın ilk 5 saniyesi, <https://www.youtube.com/watch?v=4C0YYEg9txU>; “MS Three majestic elephants parade in Buddhist Festival or Procession 'Esala Perahera' (Festival of Tooth) AUDIO / Kandy, Central Province, Sri Lanka - HD stock video”, <https://www.gettyimages.com/detail/video/three-majestic-elephants-parade-in-buddhist-stock-video-footage/154054182>

Yukarıda sunduğumuz görseller incelendiğinde buhurdanların ya şekerlik tarzında kulpsuz oldukları ya bir sapa sahip oldukları görülmektedir. Saplar çubuk gibi düz, yılan gibi kıvrımlı ve kanca şeklinde olmak üzere üç farklı tasarıma sahiptir. İçlerinden biri çok kısa saplı iken diğerleri nispeten uzun saplıdır. Görsel 33'de sol tarafta sunulan buhurdan hariç hepsi altın rengindedir. Bu durum ise altın gibi değerli malzemeler kullanılarak üretildiklerini, dekore edildiklerini veya altın renginde olduklarını ortaya koymaktadır.

5. Tütün ve Nargile

Tütün, insan medeniyeti kadar eski görünüyor. Tütün bitkisinin yetiştirilmesi muhtemelen 8000 yıl öncesine, bitkinin iki türü olan *Nicotiana rustica* ve *Nicotiana tabacum*'un Amerikan yerlileri tarafından güney ve kuzey Amerika kıtasına dağıtıldığı zamana dayanır. Tütün tohumları Meksika ve Peru'daki arkeolojik kazılarda keşfedildi ve M.Ö. 3500 civarında inşa edilen kalıcı yerleşimlerin

⁴⁶ Günümüzde Sri Lanka, Kandy'de düzenlenen Kandy Esala Perahera (Budist Festivali/Diş Festivali) sırasında taşınan buhurdanlar, alay gece düzenlendiği için meşale gibi algılanmaktadır. Bununla birlikte şu anda sunduğumuz videoda, söz konusu buhurdanların kortej başlamadan önce saray içinde yakıldığı ve dışarıya çıkıldıktan sonra da taşınmaya devam edildiği görülmektedir. Bkz. “Kandy Esala Perahera 2019 | Sri Dalada Maligawa | Sri Lanka”, 05:40-06:28 dakikalar arası, <https://www.youtube.com/watch?v=qGtHgBNBFgQ>

kalıntıları tütünün sakinler için önemli bir madde olduğunu gösterdi. Tarihçiler, yerli Amerikalıların M.Ö. 1'den önce tıbbi ve törensel amaçlarla tütün kullanmaya başladığına inanıyor. Tütünün içildiğine dair ilk resimli kayıtlar Guatemala çanak çömleklerinde bulunmuştur. Kurutulmuş tütün bitkilerinin dumanını soluma uygulamasının belgeleri, Maya kültüründe, VI. yüzyıl kadar erken bir tarihte mevcuttur. Tütün kullanımına dair belgelenmiş kanıtlar XV. yüzyılın sonundan beri mevcuttur. 1449'da Venezuela açıklarındaki Margarita Adası yerlilerinin boyunlarında bir su kabağı içerisinde taşıdıkları yeşil bir otu çiğnedikleri gözlemlendi. Tütün olarak bilinen yeşil otun susuzluğu gidermek için çiğnediği varsayıldı. Kristof Kolomb, 11 Ekim 1492'de Amerika'ya ayak bastığında kendisine altın tütün yaprakları teklif edildi ancak o bunları attı. Mürettebat üyeleri yerlilerin elle sarılmış kurutulmuş yaprakları içtiğini gördüler ve bundan etkilendiler. Tütün içme alışkanlığına tanık olan ilk Avrupalılar oldular. 1493'te, Kolomb'a ikinci yolculuğunda eşlik eden Ramon Pane, yerlilerin Y şeklinde bir tüpten enfiye çekme alışkanlığı olduğunu anlattı. Pane, tütün tohumlarını Avrupa'ya ilk getiren kişi olarak kabul edilmektedir.⁴⁷

Tütün çiğnemenin 1500'lerin sonlarında Güney Amerika'nın bazı bölgelerinde yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Tütün içmek 1500'lerde de popülerdi. Kolomb, Amerikan yerlilerinin kurutulmuş palmye veya mısır yapraklarına sarılı kalın bükülmüş tütün yaprağı demetleri içtiklerini gözlemlemiştir.⁴⁸

Toz tütünün (enfiye) solunması çok daha sonra moda olmuş gibi gözükmektedir. Enfiyeyi ilk kullananlar muhtemelen Brezilya yerlileriydi. Haiti'de burun kanallarını temizlemek için, ağı kesici olarak ve ilaç olarak kullanılıyordu. 1519 yılına gelindiğinde Meksika yerlilerinin yanıkları ve yaraları iyileştirmek için tütün tozu kullandıkları bilinmektedir. Ayrıca, tobago veya tobaca adı verilen içi boş Y şeklinde bir koni veya pipo parçasıyla toz tütünü solumaktaydılar. Tütünün İspanya'ya Kolomb'un mürettebatı tarafından getirildiğine inanılmaktadır. Diğer bir önemli tarih ise 1558'de İspanya Kralı II. Philip'in Francisco Fernandes'i Meksika'ya

⁴⁷ K. Srinath Reddy, Prakash C. Gupta (ed.), *Report on Tobacco Control in India*, Ministry of Health & Family Welfare, Government of India, New Delhi, India 2004, s. 7-8.

⁴⁸ K. Srinath Reddy, Prakash C. Gupta (ed.), *a.g.e.*, s. 7-8.

göndermesidir. Fernandes, İspanya'ya döndüğünde beraberinde tütün bitkisini de getirmiştir.⁴⁹

Tütün keşfedildikten kısa bir süre sonra başta Avrupa olmak üzere yüz yıl içerisinde bütün dünyaya yayıldı. Bu kadar çabuk yayılmasında bağımlılık yapıcı ve keyif verici özelliklerinin yanı sıra Avrupalıların tütünü tedavi edici bir bitki olarak anlamaları ve tanıtmaları da etkili oldu. Tütün, Avrupa'da XVI. yüzyılın sonuna kadar doktor, eczacı ve botanikçilerin kullandığı pahalı bir bitkisel ilaç olarak kalmıştır.⁵⁰

Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tıbbi faydalarını destekleyen yayınlar yapıldı. Fakat buna rağmen az sayıda olsa da karşıt görüşler de ortaya atıldı. Tütün hakkında hem tıbbi hem de dini tartışmalar yapıldı ve XVII. yüzyılın başlarından itibaren pek çok ülkede kısa veya uzun süreli olarak yasaklandı. Bu yasaklamalar hem doğuda hem de batıda başarısız oldu. Yasaklandıkça tütün kullanımı yaygınlaşarak ve çeşitlenerek arttı. Tütün içiminin yasaklanması karşısında “enfiye kullanımı” (toz haline getirilmiş tütünün burun deliklerine çekilmesi) arttı. XVIII. yüzyılda hem Avrupa'da hem de Osmanlıda enfiye kullanımı nerdeyse tütün içimini geride bıraktı. Sonuçta 1581'den itibaren hem İspanya hem de Portekiz kralı olan⁵¹ II. Philip'in (1556-1598) Portekiz ve Venediklilerin elinde bulunan Hindistan baharat ticaretine alternatif bir ticari emtia olarak düşündüğü bu gizemli bitki, kısa süre içerisinde sadece Kral II. Philip'in ülkesi için değil, diğer Avrupa ülkeleri ve Osmanlı Devleti için de büyük bir gelir kaynağı haline geldi.⁵² Şu hususu da özellikle belirtmek gerekir ki Portekiz dışında hiçbir Avrupa ülkesine, XVI. yüzyılın son onuncu

⁴⁹ Srinath Reddy, Prakash C. Gupta (ed.), *a.g.e.*, s. 8.

⁵⁰ Fehmi Yılmaz, “Tütün Üzerine Düşünceler: Batıda ve Bizde”, *Tütün Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 15-16; Neşe Erim, “Tütünün Ticari Bir Mal Olarak Ortaya Çıkışı: 1600-1900”, *Tütün Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 34.

⁵¹ İspanya hükümdarı Carlos, 1556 yılında Hollanda'daki, bağımsız Burgonya dükaliğindeki ve Kuzey İtalya'dakilerin yanı sıra İspanya ve Amerika kıtasındaki topraklarına ilişkin unvanlarını oğlu II. Philip' (Felipe) bıraktı. II. Philip, 1556'da İspanya Kralı olduktan sonra 1581'de İspanyol birlikleri Portekiz'e girdi. Böylece II. Philip, Cortes de Tomar'da yemin ederek aynı zamanda Portekiz Kralı oldu. Bkz. William D. Phillips Jr., Carla Rahn Phillips, *İspanya'nın Kısa Tarihi*, çev. Tuna Erkmen, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2016, s. 155, 161.

⁵² Fehmi Yılmaz, *a.g.m.*, s. 15-16.

yılından (1590-1600) önce, Amerika kıtasından tütün getirilmemiştir. Bu nedenle söz konusu tarih aralığından önce düzenli bir tütün ticaretinden söz etmek de imkansızdır.⁵³ Dolayısıyla bu tarihlerden önce Hindistan'a da tütün gelmiş olamaz. Tütün, Osmanlı topraklarına Hindistan'dan biraz daha önce girmiştir. Peçevî tarihine göre tütün, İngiliz kafirler tarafından Osmanlı İmparatorluğu'na 1600 yılında getirilmiştir.⁵⁴

Tütün, Avrasya'ya gelmeden önce de Eski Dünya'da kenevir ve diğer birçok bitki, sıcak kayalar veya kömür üzerinde buharlaştırılır, tütsü olarak veya kaplar ve buhurdanlar içerisinde yakılır ve içe çekilirdi. Daha önce belirtildiği üzere Kristof Kolomb, 1492'de Karayip Adaları'na veya Batı Hint Adaları'na (Orta ve Güney Amerika) ulaştığında tütün bitkisini öğrendi. Amerika kıtasındaki kolonileşme faaliyetlerini takiben, tütün Avrupalılar tarafından Eski Dünya'ya (Avrasya) taşındı. İlk defa *Mahzen'ul-Adviyeh* (*Makhzan-ul-adviyah*) adlı bir el yazması, Portekizliler tarafından Hindistan'a tütün getirildiğini haber vermektedir. Portekizliler, Dekken'de, Bijapur'daki Adil Şahî Sarayı ile yakın siyasi ilişkilere sahipti ve bu nedenle muhtemelen 1580 civarında ilk etapta tütünü yanlarında getirmiş olmalılar. Ekber Şâh'ın (1556-1605) gözde saray mensubu olan Esed Beg, yazdığı *Vaka-i Esed Beg*'de (*Vikâya-i Esed Beg/Vâki'ât-i Esede Beg*) adlı eserde, diğer konularla birlikte tütünün Babür sarayına nasıl girdiğini de çok detaylı bir şekilde anlatır. Olay, ana hatları ile sunulacaktır. Esed Beg, Ekber Şâh'ın elçisi olarak Bijapur'daki Adil Şahî Sarayı'na gönderilmiştir. Geri dönüşünde (1604 yılı) yanında tütün sapları getirmiş ve bunları mücevherli bir pipo ve altın çakmakla birlikte Ekber Şâh'a sunmuştur. Hayatının son yılındaki imparator doktorunun itirazına rağmen pipodan birkaç nefes almıştır. Esed Beg, yanında büyük miktarda tütün ve pipo getirmiş ve bunları birkaç asilzadeye göndermiştir. Diğerleri de tütün istemek için adam göndermiştir; aslında istisnasız herkes tütün istemiş ve tütün içilmeye başlanmıştır. Bundan sonra tüccarlar satmaya başlamış, böylece tütün içme/sigara içme (smoking) geleneği hızla yayılmıştır. Ancak Ekber Şâh bu adeti benimsememiştir. Bu vaka, Babürlü sarayına tütünün ilk olarak Bijapur sarayı tarafından tanıtıldığını ortaya koyar. Söz konusu

⁵³ Neşe Erim, a.g.m., s. 34.

⁵⁴ Metin Ünal, "Tütünün Dört Yüz Yılı", *Tütün Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 17.

olayın yanı sıra Louis Rousselet (Hindistan seyahati 1864-1868), tütünün (yaprakları ve tohumları) Goa şehri Cizvitleri tarafından Hindistan'ın Fatehpur Sikri şehrinde Ekber Şâh'a takdim edilmesini haber vermektedir.⁵⁵

Rivayete göre Ekber Şâh'ın (1556-1605) İranlı doktoru Ebul-Feth Gilani (İran'ın kuzeyindeki bir eyalet olan Gilan'dan Hindistan'a gelmiştir), Esed Beg tarafında hükümdarına tütün sunulduğunda doğrudan solunan dumanın sağlık üzerindeki etkilerinden endişe ederek dumanın solunmadan önce sudan geçmesini sağlayan bir pipo icat etmiştir. Bu işlemin dumanı arındırdığı iddia etmiştir. Ancak başka kaynaklar nargilenin biraz daha erken bir tarihte, Orta Doğu'da (İran) doğmuş olabileceğini ortaya koymaktadır.⁵⁶ Örneğin İranlı şair Ehl-i Şîrâzî (ö. 1535), tarafından yazılan bir dörtlük daha erken bir tarihte kalyân (nargile) kullanımına atıfta bulunmaktadır. Biz söz konusu dörtlüğü tercüme edip aşağıda sunduk:

“Ağzınızdaki kalyân (nargile) bereket olur * Ağzınızdaki ney
(kamuş) şeker kamuşına dönüşür

⁵⁵ Sir Henry Miers Elliot, *The History of India, as Told by Its Own Historians: The Muhammadan Period*, Vol VI, ed. John Mras Dowson, Trübner and Company, London 1875, s. 165-167; Andre Wink, *Ekber Şah*, çev. U. Gezen, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 90-91; Soma Ghosh, Pallavi Baheti, “Romance of the Huqqa: Discover the story of the 'huqqa' (hubble bubble) through paintings and art objects (1700-2009)”, by Salar Jung Museum, <https://artsandculture.google.com/story/romance-of-the-huqqa-salar-jung-museum/yAXR1EQO2dww5Q?hl=en>; Louis Rousselet, *India and Its Native Princes (Travels in Central India and in The Presidencies of Bombay and Bengal)*, Chapman and Hall, London 1875, s. 290; XVII. yüzyılın başlangıcından XX. yüzyıla kadar Hindistan'da nargile kullanımını tasvir eden minyatürlerin ve bu dönemde kullanılan nargile çeşitlerinin sergilendiği Salar Jung Müzesi koleksiyonundan seçilmiş parçaları incelemek için bkz. Soma Ghosh, Pallavi Baheti, “Huqqa in Art: Exploring splendid 'huqqa' and 'huqqa' depictions made across the world in the Salar Jung Museum collection (1600-1950)”, by Salar Jung Museum, <https://artsandculture.google.com/story/huqqa-in-art-salar-jung-museum/HAUhoO7GddMJmA?hl=en>; Soma Ghosh, Pallavi Baheti, “Romance of the Huqqa: Discover the story of the 'huqqa' (hubble bubble) through paintings and art objects (1700-2009)”, by Salar Jung Museum, <https://artsandculture.google.com/story/romance-of-the-huqqa-salar-jung-museum/yAXR1EQO2dww5Q?hl=en>

⁵⁶ Roland Martin, “Hookah”, *Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/hookah>

Yüzünün etrafındaki tonbâkû (tönbeki: tütün) dumanı değildir *
Aydın etrafında dönen bir buluttur.”⁵⁷

Yukarıda sunduğumuz dörtlük, Ebu'l-Feth Gilani'nin aslında yeni bir icat yapmamış olduğunu, sadece halihazırda İran'da kullanılmakta olan nargileyi (kalyân/ġalyân) Hindistan'a tanıttığını ortaya koyar. Nargile üzerine araştırmalar yapan Mohammad Hasan Semsar, Portekizlilerin Basra körfezini ele geçirmesinden sonra tütün ve tömbekinin (nikotin oranı oldukça yüksek ve iri yapraklı bir tütün çeşidi)⁵⁸ İran'a gelmiş olduğunu haber vermektedir.⁵⁹

Portekizlerin Hindistan'a Tütün bitkisini getirmesini takiben hızlı bir şekilde yani XVII. yüzyılın başlarında dönemin soyluları arasında tütün içmek popüler hale geldi. Bunun sonucunda bahsedildiği üzere yeni bir sigara içme biçimine ihtiyaç duyuldu.⁶⁰ Bu yeni yöntem imkanı veren icat ise İran, Hindistan ve Arabistan'da farklı adlar ile anılmaya başlandı. Nargile, Araplar tarafından “narcile”, İranlılar tarafından “ġalyân/kalyan” ve Hintliler tarafından “huqqa” (Arapça

⁵⁷ Ehl-i Şirâzi'nin söz konusu dörtlüğünün Farsça orijinali ise şudur:

قلبان ز لب تو بهره ور می گردد * نی در دهن تو نیشکر می گردد
Bkz. Mohammad Amin Keikha Shahinpour, *a.g.t.*, s. 63.

⁵⁸ XVII. yüzyılın ortasında tombeki İran'da ekilmeye başlanmış ve kaliteli tombekiler İsfahan, Kaşan, Fars eyaletinde ve hatta Ermenistan'da üretilmiştir ve Hindistan, Osmanlı ve Mezapotamya'ya ihraç edilmiştir. Bkz. Mohammad Amin Keikha Shahinpour, *Osmanlı ve Safevi İmparatorluklarında Eğlence Kültürü (1501-1735)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2023, s. 64; Nargile tütünleri arasında en çok bilinen ve asıl nargile tütünü olarak ismi anılan tütün tömbeki tütünüdür. Tömbeki tütünü Osmanlıya İran ve Hindistan'dan girmiş olup ilk üretimi Bağdat ve Şam'da yapılmıştır. Bu tütün Osmanlı gümrük vesikalarında tenbakü şeklinde geçmektedir. Bkz. Eda Türkeli, “Osmanlı'da Tömbeki Tütünü ve Nargile Kültürü”, *Genç Kalemler Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 4., S. 5 (2018), s. 105; Tombeki/Tömbeki/Tenbakü: Nargilede içilen tütüne verilen isimdir. Tütünde iki kesim vardır: Erken kesim ve geç kesim. Tömbeki geç kesim ürünüdür. Nikotininin miktarı yüksek ve sert bir tütündür. Bkz. Mehmet Dülger, “Nargile, Tanıtılması ve Adabı”, *Tütün Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 607.

⁵⁹ Mohammad Amin Keikha Shahinpour, *a.g.t.*, s. 63.

⁶⁰ Soma Ghosh, Pallavi Baheti, “Romance of the Huqqa: Discover the story of the 'huqqa' (hubble bubble) through paintings and art objects (1700-2009)”, by Salar Jung Museum, <https://artsandculture.google.com/story/romance-of-the-huqqa-salar-jung-museum/yAXR1EQO2dww5Q?hl=en>; Louis Rousselet, *a.g.e.*, s. 290.

versiyonu “huqqah”) diye adlandırıldı. Nargile, Farsça bir kelime olan “şîşe” adı ile de anıldı. Nargile teknolojisi zamanla çok gelişse de tarihte ilk nargileye bundan bin yıl kadar önce Hindistan’ın kuzey batısında rastlanır. İlk nargile oldukça ilkeldir. Sanskritçe “nârikela” denilen Hindistan cevizi kabuğunun içi, ufak bir delik açıldıktan sonra ince sivri kesici bir aletle iyice boşaltılır, içine su doldurulur. Sonra Hindistan cevizi üzerindeki sakalımsı iplikler kazınıp deliğe geçirilen bir kamışın üstünde yakılır. Bir başka delikten suya daldırılan başka bir kamışla da duman ciğerlere gönderilmiştir. Nargile, Hint keneviri tüketimine yeni bir boyut kazandırırken Hindistan cevizi zamanla yerini kabağa (su kabağı) bırakmıştır. Gün geçtikçe yaygınlaşmasının ardından da porselen ve bronz gövdeli nargileler ortaya çıkmış ve bunları, çini, gümüş ve cam gövdeli nargileler izlemiştir. Kesin kökeni ne olursa olsun, başlangıçta Hindistan cevizi kabuğuna yerleştirilmiş bir kamış veya bambu pipodan oluşan ilkel bir yapıya sahip olan bu cihaz, Hindistan, Kuzey Afrika ve Orta Asya’da nispeten hızlı bir şekilde yayıldı.⁶¹ Anlaşılan o ki nargile İran’a da çok uzun zaman önce Hindistan üzerinden gelmiş olan bu icat ve burada geliştirildikten sonra tekrar Hindistan’a avdet etmiştir.

Esed Beg Vakası’nda Ekber Şâh tütün kullanmaya başlamamış olsa da asilzadelerinden bazıları derhal başlamış ve kısa süre sonra en geç XVII. yüzyılın ortalarında, tütün içmek Hindistan’da yaygınlaşmış ve tütün hızla her yerde yetiştirilmeye başlanmıştır. Tütün tüketimi o kadar yaygınlaşmıştır ki Ekber Şâh’ın oğlu ve halefi Cihângîr Şâh, 1617 civarında tütünü yasaklamak için bir kararname

---

⁶¹ Eda Türkeli, a.g.m., s. 104; Roland Martin, “Hookah”, *Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/hookah>; Vahide Çakmak, *Adolesanların Nargilenin Sağlığa Etkileri İle İlgili Algıları*, Sakarya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2014, s. 4-5.

çıkarmak zorunda kalmıştır.⁶² Bu kararname ile tütün tüketimi yasaklanmıştır.⁶³

Cihângîr Şâh'ın, şarap üretimine karşı emirler vermiş olmakla birlikte tütün yetiştiriciliğini yasaklamamış olması mümkündür. Tütün içilmesi için açıkça yasaklayıcı emirler vermiş, ancak muhtemelen tütün yetiştiriciliğine karşı bir emir vermemiş olabilir, çünkü tütün ihraç edilen bir üründü. Ancak Cihângîr Şâh, İranlı Halil Paşa'nın yaptığı gibi herhangi bir ceza uygulamadı. Cihângîr Şâh, bu konuda kesinlikle daha yumuşaktı, ancak o asilzadelerin tütün tüketmemesi konusunda sertti. Soyluların çoğunun tütüne bağımlı hale gelmiş olması buna neden olmuş olabilir.⁶⁴

---

⁶² Cihângîr Şâh her ne kadar tütün kullanımını yasaklamış olsa da ülkesinde nargile içilmekte olduğunu Edwar Terry'nin yazdıkları net bir şekilde ortaya koyar. 1616'da Kral I. James'in Cihângîr Şâh'ın sarayına elçi olarak gönderdiği Sir Thomas Roe'nun papazı Rahip Edward Terry, Cihângîr Şâh devrinde nargile (huqqa) kullanımı hakkında şu malumatı vermektedir: "Bol miktarda tütün ekerler ve bunu çok fazla tüketirler, ancak bizden çok farklı garip bir şekilde; çünkü önce, bizim küçük çiçek saksılarımıza benzeyen, dar bir boynu ve açık yuvarlak bir üstü olan, göbeğinden küçük bir ağız çıkan küçük toprak çömleri vardır, bu ağzın alt kısmına kadar kabı suyla doldururlar, sonra tütünlerini tepesine serbestçe koyarlar ve üzerine de yanan bir kömür koyarlar, önce o ağızlığa çok küçük, düz, içi boş bir saz veya kamış (küçük bir oktan daha büyük değil) bağladıktan sonra, bir yarda veya arşın uzunluğundaki çömlük yerde durur, dumanı ağızlarına çekerler, bu duman önce suyun yüzeyine düşer ve onu çok fazla renklendirir. Ve tütünlerini bu şekilde almanın, onu çok daha serin ve sağlıklı hale getirdiğine inanırlar." Bkz. Edward Terry, *A Voyage to East-India*, Printed by T.W. for J. Martin, and J. Allestrye, at the Bell in St. Pauls Chutch-Yard, London 1655, s. 95-96/[web nüşhasında s. 101-102], <https://quod.lib.umich.edu/e/eebo/a95658.0001.001/127?page=root&size=125&vid=115803&view=text>

⁶³ Andre Wink, *Ekeber Şah, a.g.e.*, s. 90-91.

⁶⁴ K. Srinath Reddy, Prakash C. Gupta (ed.), *a.g.e.*, s. 15.

Görsel 36: Babürlü İmparatoru Cihângîr Şâh'ın Yeşim Taşından Nargilesi (XVII. yüzyıl, Hokkanın üst kenarında Nesta'lık hatla İhlas Suresi yazmaktadır, hokka taban standının boyutu 17,8 cm.'dir, yeşim taşından nargile borusu 71 cm.dir, Jade collection at New Delhi, National Museum India).

Kaynak: “Stand for base of Huqqa”,

https://museumsofindia.gov.in/repository/record/nat_del-61-508-a-43067; “Pipe of a huqqa”, https://museumsofindia.gov.in/repository/record/nat_del-61-508-c-43069;

“Jahangirs huqqa close National Museum India”,

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jahangirs_huqqa_close_national_museum_in_dia.JPG; “Jade Collection of the National Museum, New Delhi”,

https://en.wikipedia.org/wiki/Jade_Collection_of_the_National_Museum,_New_Delhi#

Tütün içmek, Cihângîr Şâh döneminde ve Ekber Şâh'ın torunu Şah Cihân'ın (1628-1658) yönetimi altında kısa bir süre yasaklanmış olsa da yeniden canlandırıldı ve nargile içmek Hindistan toplumunda yaygınlaştı. Kraliyet kültürüyle olan ilişkisi nedeniyle, nargileyi içilmek üzere hazırlayan ve kullanılırken efendisine eşlik eden *nargile burdârı* adlı özel bir hizmetçi saray yaşamına dahil oldu. Nargilenin görgü kuralları ve ritüelleri oluştu. *Nargile burdârı*, yanında taşıdığı bir hasır, hazırladığı nargilenin altına yerleştirirdi.⁶⁵ Bu görevli sürekli

⁶⁵ Baijayanti Chatterjee, “Hookah smoking in colonial Calcutta”, 22 February 2022, <https://welcomecollection.org/stories/hookah-smoking-in-colonial-calcutta>

nargileyi taşımak durumunda olduğundan olsa gerek ona Pehlevice “taşayan, destekleyen, getiren” anlamlarına gelen “burdâr” adı verilmişti.⁶⁶

Şimdiye kadar nakledilenlerden anlaşılacağı üzere Hindistan’da tütün içmek zamanla moda oldu ve müteakiben tütün içmenin bir nevi gelişmiş bir vasıtası olan nargileyi fil sırtında içmek de statü göstermenin ve keyifli vakit geçirmenin bir yolu haline geldi. Nargile aksamı arasına hortum (*marpuç*)⁶⁷ eklendikten sonra fil sırtında ve at sırtında yani hareket halinde nargile içmek mümkün oldu. Ancak nargileyi bir hizmetkarın taşınması gerekiyordu. Nargile gövdesi (*ser*), yerde yürüyen bir görevli tarafından, tahtırevan içindeki bir görevli tarafından veyahut bizzat *filbân* (fil sürücüsü) tarafından taşınırdı. Doğal olarak taşıma işini yerine getiren görevlilerin seyahati aksatmayacak bir hızda yol almaları gerekirdi. Bu temayı işleyen minyatürler günümüze ulaşmıştır. Mesela Maharana Jagat Singh’i (h. 1734-1752) resmeden aşağıdaki minyatürde hizmetkar, yürüyerek fili takip etmekte ve bir yandan da nargileyi taşımaktadır. Yerdeki görevlinin filin hızına yetişebilmesi ve rahatça nargileyi taşıyabilmesi için normalden çok daha uzun bir *marpuç* (hortum) kullanılmıştır. İlgili minyatürün ardından konuyu pekiştiren üç minyatür daha sunulmuştur. Son minyatürün sağında söz konusu dönemde nargileye verilen değeri ortaya koymak adına mücevherlerle süslenmiş bir nargile ve nargile ağızlığı takdim edilmiştir.

⁶⁶ James R. Russell, “Burdar”, *Encyclopedia Iranica*, Vol. IV, Fasc. 5 (1989), p. 555, <https://www.iranicaonline.org/articles/burdar-pahl>

⁶⁷ Marpuç: Nargilede, tömbeki dumanının şişeden geçip ağza intikalini sağlayan deriden yapılmış, uzun hortumun adıdır. *Marpuç*, Farsça mar ve puci kelimelerinden türetilmiştir. Mar yılan ve puci ise dolanan, kıvrılan anlamlarına gelmektedir, dolayısı ile bu kelime aslında kıvrılmış yılan anlamına gelmektedir. *Marpuç*, ağızlık ve hortum olmak üzere iki parçadan müteşekkildir. Bkz. Mehmet Dülger, a.g.m., s. 609.

Görsel 37: Fil Üzerinde Nargile İçme-I (Maharana Jagat Singh, yaklaşık 1780 yılı, Mewar, Bonhams)

Kaynak: “Maharana Jagat Singh (Reg. 1734-1752) Riding a Young Elephant, Smoking a Hookah, Leading a Procession of Bearers on Foot”, <https://www.bonhams.com/auctions/15335/lot/371/>

Görsel 38: Fil Üzerinde Nargile İçme-II (I. Minyatür: Mewar, Kuzey Hindistan, Maharana Bhim Singh, XIX. yüzyılın ilk çeyreği, Christie’s; II. Foto: Foto Sabena Jane Blackbird, 2020, Alamy Stock Photo).

Kaynak: Christie’s, *Arts of India*, s. 17, fig. 21; “Gujarat Art - Maharaja Riding Elephant”, <https://www.alamy.com/gujarat-art-maharaja-riding-elephant-image392885224.html?pv>

Aşağıdaki minyatürde Babürlü hükümdarı II. Ekber Şâh (1759-1806), fil sırtında nargile içmektedir. Ortada, muhtemelen Delhi’den

yaklaşık 1680-1720 yıllarına tarihlenen elmas, yakut ve zümrütler ile tezyin edilmiş, neredeyse kesin olarak Babürlü imparatorluk saray atölyesinde yapılmış olan bir nargile takdim edilmiştir. Sağ tarafta ise Hindistan, Jaipur'dan 1800-1850 yıllarına tarihlenen emaye üzerine elmas ve zümrütler ile süslenmiş bir nargile ağızlığı sunulmuştur.

Görsel 39: Fil Sirtında Nargile İçen Babürlü İmparatoru ve Murassa Babürlü Saray Nargilesi ve Nargile Ağızlığı (Sol taraf: Kuzey Hindistan, 1850-60 yılı, Bonhams, Private collection, Derbyshire, United Kingdom; Sağ taraf: 1. Hindistan, XVII. yüzyılın sonları, Babürlü saray atölyesi, elmas, yakut ve zümrütlerle süslenmiş üç parçalı nargile 57,5 cm yüksekliğinde, Christie's; 2. Hindistan, 1800-1850, elmas ve zümrütlerle ve çeşitli renklerdeki emayelerle süslenmiş nargile ağızlığı, 17,3 cm yüksekliğinde, The Palace Museum, Beijing 2018).

Kaynak: “The Mughal Emperor Akbar Shah II and Archibald Seton, British Resident at Delhi, riding an elephant”,

<https://www.bonhams.com/auction/27406/lot/241/the-mughal-emperor-akbar-shah-ii-and-archibald-seton-british-resident-at-delhi-riding-an-elephant-north-india-circa-1850-60/>; Christie's, *Maharajas & Mughal Magnificence*, s. 101-102, fig. 71, fig. 73.

Fil sırtında nargile içilmesi teması, fildişi oymalarda dahi betimlenmiştir. Bu oymalarda genellikle *filbân*lar veya fil üzerindeki diğer hizmetkarlar, nargile gövdesini tutmaktadır. Aşağıda sol taraftaki oymada nargileyi bizzat *filbân* taşımaktadır. Sağ tarafta yer alan Benares Mihracesi Ishwari Prasad Narayan Singh'i 1884 yılında bir geçit töreninde sergileyen fildişi oyma ise fil sırtında nargile keyfini ve ihtişam gösterisini bir ileri seviyeye taşımıştır. Mihracenin bindiği fil, havya kaldırmış olduğu hortumuyla nargileyi taşımaktadır. Fil tahtirevanının dört tarafındaki asma balkonlar üzerinde ayakta

duran hizmetkarlar ise gerektiğinde haşereleri kovmak üzere ellerinde birer sineklik taşımaktadır.

Görsel 40: Fildişi Oymalarda Fil Sirtında Nargile İçme Sahnesi (Sol Taraf: XX. yüzyıl, yükseklik 22,5 cm?, Salar Jung Museum;⁶⁸ Sağ Taraf: Bengal, Benares Mihracesi Ishwari Prasad Narayan Singh'in Nargilesini Taşıyan Fil, 1884 yılında sipariş edildi, foto The Granger Collection).

Kaynak: “Elephant in Ceremonial”,

https://museumsofindia.gov.in/repository/record/sjm_hyd-XLVI-233-43023;
Martin Saller, *a.g.e.*, s. 380; “India: Procession, 1884”,
<https://www.granger.com/results.asp?inline=true&image=0105384&wwwflag=3&itemx=35>

Çalışmada tanıtılan hizmet vasıtalarının hemen hemen tamamının günümüzde kullanıldığını belirtmek gerekir. Özellikle

⁶⁸ Kolkata, Indian Museum’da aynı temayı işleyen, XIX. yüzyıl tarihli, nargileyi tutan filbân figürlü iki fildişi oyma için bkz. “Decorative Art”, https://museumsofindia.gov.in/repository/record/im_kol-AT-90-1507-10982; “Decorative Art”, https://museumsofindia.gov.in/repository/record/im_kol-AT-90-1508-10980; Salar Jung Museum’da aynı temayı işleyen XX. yüzyıl tarihli başka bir fildişi oyma için bkz. “Elephant Prcession”, https://museumsofindia.gov.in/repository/record/sjm_hyd-XLVI-234-43024; Benzer başka bir oyma için ayrıca bkz. “INDIA: ROYAL ELEPHANT Carved ivory tableau of royal elephant carrying an Indian maharaja, preceded by horses”, <https://www.bridgemanimages.co.uk/en/asset/3383750/summary?context>

günümüz Hindistan'ında hala dini festival ve düğünler sırasında fil sırtında ve fil alaylarında törensel amaçlar ile kullanılmaktadırlar. Bunların başlıcaları sineklik, kısa ve uzun saplı yelpaze ve hükümdar şemsiyesidir. Günümüzde kullanılan şemsiyeler işlevsellikten çok görselliği ön plana çıkarmış olup üç katmanlı (tek saplı, üç gölgelikli) rengarenk şemsiyeler de kullanılmaktadır. Hindistan ve Sri Lanka'da bazı fil alaylarında buhurdan yakıldığı görülmektedir. Söz konusu kutlamalar sırasında, tek parça kumaştan yapılan yelpazelere, küçük el yelpazelerine ve tavus kuşu tüyünden yelpazelere pek rastlanılmamaktadır. Bununla birlikte fil sırtındaki rahipler elbiseleriyle uyumlu renkteki bir kumaşı (beyaz, turuncu vb. renkler), atkı gibi boyunlarına asmakta veya omuzlarından aşağı sarkıtmaktadırlar. Ama yelpaze olarak kullanılmamaktadırlar.

6. Sonuç

Hint krallarının ve soyluların ilk çağlardan günümüze kadar filler üzerinde keyif ve konforlarını nasıl sağladıkları ve bu sırada ihtişam, güç ve zenginliklerini nasıl sergiledikleri hususu çalışmamızın ana sorusu olmuştur. Makalemiz, zikredilen soruyu ilk defa ele almış olması ve kapsamlı bir şekilde incelemiş olması bakımından önem taşımaktadır. Söz konusu soru, çalışmada sunulan sanat eserleri, tarihi eserler ve tarihi kayıtlar ile yanıtlanmış durumdadır. Bahsedilen amaçlara hizmet eden vasıtaların her biri kendi başlığı altında hususi olarak incelenmiştir. İlgili başlık altında öncelikle tanımları, nitelikleri, işlevleri ve tarihsel gelişimleri üzerinde durularak ana sorunun yanıtlanmasına giriş yapılmıştır. Ardından bu hizmet vasıtalarının kullanımını sergileyen terakota sanat eserleri, minyatürler, resimler, duvar resimleri, fildişi heykelcikler, yakın dönem fotoğrafları ve videolar sunulmuştur. Konumuz olan vasıtaların dünya müzelerinden günümüze ulaşmış örnekleri paylaşılmıştır. Her başlıkta öncelikle en erken tarihli sanat eserleri sunulmuştur. Ardından kronoloji gözetilerek ilgili vasıtaların günümüze gelinceye kadar örnekleri sunulmuştur. Son olarak da günümüzde kullanımları yansıtılmıştır. Paylaştığımız eserler özelliklerine göre tahlil ve tasnif edilip yorumlanmıştır. Böylece fil sırtında ihtişam, güç ve zenginliğin nasıl sergilenmekte olduğu ve bu sırada konforun nasıl sağlandığı somut bir şekilde ortaya konmuştur. Aktarılan yöntemle çalışmanın ana sorusu net bir şekilde yanıtlanmıştır.

Çalışma nihayetinde şu sonuçlara ulaşılmıştır. File binen soyluların ihtişam, konfor ve zevklerini daha da artırmak üzere yerde yürüyen, başka bir at veya fil üzerinde bulunan ya da fil tahtirevanında giden hizmetkarlar, asilzadelerin başı üzerinde şemsiye (*çetr*) tutmaktadır. Böylece onları güneş ve yağmurdan, savaşta ise ok yağmurlarından korumaktadırlar. Ayrıca hükümdarın alayında çok sayıda *çetr* (16, 21 adet gibi) taşınarak hükümdarın ihtişamı arttırılmaktadır. *Filbân* ve tahtirevandaki diğer hizmetkarlar “yak öküzü kıllarından sineklikler” (*chamara*) veya “tavus kuşu tüyünden sineklikler” (*marchal*) vasıtasıyla haşerelevi kovmakta, ortamdaki havayı serinletip tazelemektedir. Yerde yürüyen, başka bir binek üzerinde ya da fil sırtında bulunan diğer hizmetkarlar sandal ağacı ve tatlı kokulu khaskhâs kökü gibi malzemelerden üretilen tören yelpazelerini (*alavattom*) sallayarak fil sırtındaki asilzadeyi rahatlatmaktadır. Aynı amaçla daha küçük ebatlara sahip olan bayrak ve balta şeklindeki yelpazeler ile güzel kokulu sade kumaş parçaları da sallanmaktadır. Hizmetkarlar hem efendilerini serinletmekte hem de yayılan güzel kokular ile ruhlarını ferahlatmaktadır. Böylece soyluların fil sırtında ihtişam içinde ve konforlu bir şekilde yolculuk yapmalarını sağlanmaktadır.

Tahtirevan içinde, yerde veya başka bir binek hayvanı üzerinde bulunan başka hizmetkarlar ise buhurdan içinde yaktıkları aromatik yağların hoş kokularıyla ortama güzel kokular salmaktadır. Yayılan güzel kokular sayesinde uzaktakiler bile bölgeden bir asilzade geçtiğini anlamaktadır. Ayrıca kafur yakıldığında havadaki bakteri, virüs ve diğer mikropları öldürerek ortamı dezenfekte etmektedir.

Dikkati çeken diğer bir husus bahsi geçen hizmet vasıtaları ile birlikte taşınan *çetr* sayısının güç ve zenginliği sergilemeye hizmet edışıdır. Örneğin Delhi Türk Sultanlığı hükümdarı Sultan Muhammed Şâh Tuğluk’un gezilerinde 16 fil üzerinde inci bezeli atlastan yapılmış ana direği som altından 16 *çetr* taşınırdı. Devrin başka bir hükümdarı olan Sultan Fîrûz Şâh Tuğluk’un *meratibinde* (mehter takımı) ise *çetr* taşıyan 21 fil bulmaktaydı. Bunlardan 10’u sultanın sağında, 10’u solunda ve 1 tanesi ise sultanın bizzat kendisinin bindiği fil üzerinde bulunurdu.

Zikredilen hizmetlere ilave olarak asilzadeler fil üzerinde nargile içerek yol boyunca keyif ve zevklerinden ödün vermezdi. Bu esnada yerde yürüyerek fili takip eden “*nargile burdârî*” adlı bir hizmetkar

nargileyi elinde taşırdı. Bazen de fil tahtırevanı içindeki bir görevli ya da *filbân* nargileyi onlar adına taşırdı. Tanıtılan bütün hizmet vasıtalarının kullanımı için çok sayıda hizmetkar görevlendirilirdi. Yol boyunca asilzadeye çok sayıda görevlinin refakat etmesi ve her daim hizmet ediyor olmaları da başlı başına bir ihtişam ve güç gösterisiydi.

Nargile ve buhurdan dışıanda kalan hizmet vasıtalarının ilk çağlardan beri, fil sırtında devamlı bir surette kullanıldıkları, çok köklü bir geleneğe dayandıkları çalışmada sunulan somut verilerle ortaya konmuştur. Nargilenin Hindistan'a gelişi ise ilk olarak XVII. yüzyılın başında Ekber Şâh devrinde olur. Nargile öncesinde bütün yerine diğer keyif verici maddeler içilmektedir. Fil sırtında nargile kullanımına dair sunduğumuz ilk minyatür XVIII. yüzyılın ilk yarısına aittir. Diğer örneklerimiz XIX. yüzyıla aittir. Fil alaylarında buhurdan kullanımına gelince bu hususta XVII. ve XVIII. yüzyıla tarihli üç minyatüre ulaşabildik. Ancak şu hususu da belirtmek gerekir ki buhur yakmak insanlık tarihinin çok kadimi geleneklerinden birisidir. Dolayısıyla daha önceki asırlarda da fil alaylarında buhurdan taşınmış ve tütsü yakılmış olmalıdır.

Tanıttığımız hizmet vasıtalarının nerdeyse tamamı günümüz Hindistan'ında fillerin başrol oynadığı festivaller ve düğünler sırasında hala kullanılmaktadır. Ancak günümüzde asıl işlevleri büyük ölçüde sona ermiştir. Daha çok gösteri amaçlı kullanılırlar. Yak öküzü kuyruk kıllarında yapılan sineklikler, kısa ve uzun saplı büyük yelpazeler, hükümdar şemsiyeleri ve buhurdanlar bunlar arasındadır. Tek parça kokulu kumaştan yapılan yelpazelere, balta ve bayrak şekilli küçük el yelpazelerine ve tavus kuşu tüyünden yapılan sinekliklere ise rastlanılmamaktadır. Fil sırtında nargile içmenin de modası sona ermiş gibi gözükmemektedir. Günümüze ait fotoğraf ve videolarda bu geleneğe tesadüf edilmez.

Kokulu kumaş parçaları, anladığımız kadarıyla yelpaze işlevlerini kaybederek bir aksesuara dönüşmüştür. Fil sırtında, gövdeleri çıplak olan festival rahipleri tarafından bir aksesuar olarak kuşanılır. Ya atkı gibi boyna asılır ya da bir omuzdan aşağı sarkıtılır. Genellikle rahiplerin giysileri ile aynı renkte olur (beyaz veya turuncu).

Tanıtilan hizmet vasıtaları som altın, gümüş, yaldızlı gümüş, çelik, yeşim, elmas, pırlanta, yakut, inci, fildişi, ipek, atlas, sırma, tavus kuşu tüyü ve yak öküzü kılları gibi çok kıymetli malzemelerden çok ince

bir işçilikle üretilirdi. Bu vasıtaların mezkur nitelikleri ve onları kullanarak hizmet eden çok sayıda görevlinin varlığı, soyluların güç ve statülerini çok kuvvetli bir şekilde yansıtırdı. Fil sırtındaki soylular, sunulan hizmetler sayesinde lüks, konfor, zevk ve ihtişam içinde bir yolculuk yapar ve bu iklimi çevrelerindeki herkese sergilerdi.

Hint soylularının ilk çağdan günümüze kadar fil üzerinde keyif ve konforlarını nasıl sağlandıklarını ve bu sırada ihtişam, güç ve zenginliklerini nasıl sergilediklerini ortaya koymak bu çalışmanın temel hedefi olmuştur. Bu hedef doğrultusunda tanıtılan hizmet vasıtaları, fillerle seyahat esnasında kullanılmakla birlikte hiçbirisi doğrudan fil koşum takımı değildir. Ancak fil eyeri, fil tahtırevanı, fil merdiveni ve fil arabası gibi bazı koşumlar da söz konusu amaçlara hizmet eden temel vasıtalar olmuşlardır. Bu nedenle çalışmamızın ana sorusu çerçevesinde ilgili koşumların incelenmesini bir öneri olarak sunuyoruz.

Kaynakça | References

Yazılı Ana Kaynaklar

Âlemgîr Evrenğzîb, *Ruka'ât-ı Âlemgîrî (Bâbürlü Padişahı Âlemgîr Everengzîb'in Mektupları)*, derleyen İnâyetullah Han, İngilizceden çev. ve notlandıran H. Hilal Şahin, Vedat Meral, Selenge Yayınları, İstanbul 2024.

Bedr-i Çâçî, *Dîvân-i Bedr-i Çâçî*. nşr. Ali Muhammed Gîtî Firûz, Kitaphâne, Müze ve Merkez-i Esnâd-i Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, Tahran h.ş. 1387.

Ebu Amr Minhaceddin Osman bin Siraceddin el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*. ed. C. W. N. Lees vd., Printed at the College Press, Calcutta 1864.

Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, C. I-II), çev. A. S. Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010 (Özgün eser h. 757/1356 tarihlidir).

Emîr Husrev-i Dihlevî, *Rubâ'iyât*. Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Alipaşa (Hkm.), nr. 661, vr.793a-842a, XIII.-XIV. yüzyıl.

Emîr Husrev-i Dihlevî. *İ'câz-i Husrevî*, C. I-VI, Münşi Nawal Kishore, Hindistan, Lucknow 1876.

İbn Battûta, *Rıbletu İbn Battuta Tuhfetü'n-Nuzzar fî Garaibi'l-Emsar ve Acaibi'l-Esfar (Ribletu İbn Battûta)*, Dâru'l-İhyâ'ul-'Ulûm Beyrut, Lübnan h. 1407/1987(Özgün eser h. 757/1356 tarihlidir), <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ia601604.us.archive.org/34/items/FP4114/4114.pdf>

Narayana, *Hitopadeşa (Yararlı Eğitim)*, çev. Korhan Kaya, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006 (Özgün eser en erken 1373 tarihlidir).

ROUSSELET, *Louis, India and Its Native Princes (Travels in Central India and in The Presidencies of Bombay and Bengal)*, Chapman and Hall, London 1875.

Şems Sirâc Afif, *Tarih-i Fîruzşâhî*. nşr. Vilâyet Hüseyin, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran hş. 1385.

Tâceddîn Hasan Nizâmî, *Tâcii'l-me'âsir*. ed. & annotated S. A. H. Abidi, Persian Research Centre Office of the Cultural Counsellor Embassy of the İslâmic Republic of Iran, New Delhi h.ş. 1387/2008.

TERRY, Edward, *A Voyage to East-India*, Printed by T.W. for J. Martin, and J. Allestrye, at the Bell in St. Pauls Chutch-Yard, London 1655, s. 95-96/[web nüshasında s. 101-102], <https://quod.lib.umich.edu/e/eebo/a95658.0001.001/127?page=root&size=125&vid=115803&view=text>

Araştırma Eserler

“A Mughal silver and silver-gilt enamelled peacock feather fan, or 'morchal””, <https://zebregroell.com/product/indian-mughal-fly-whisk>

BİLİRGİN, Emine (Topkapı Sarayı Müzesi Uzmanı), “Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Bölümündeki Yelpaze ve Sineklikler”, <https://www.antikalar.com/yelpaze-ve-sineklikler>

CHATTERJEE, Baijayanti, “Hookah smoking in colonial Calcutta”, 22 February 2022, <https://wellcomecollection.org/stories/hookah-smoking-in-colonial-calcutta>

ÇAKMAK, Vahide, *Adolesanların Nargilenin Sağlığa Etkileri İle İlgili Algıları*, Sakarya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2014.

ÇAYCI, Ahmet, *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2008.

DEHHODÂ, Ali Ekber, *Ferheng-i Mutavassıt-i Dehhodâ*, C. I-II, zâr-i nazar-i Seyyid Ca'fer Şehîdî, Müessesesi-i İntişârât-i Dânişgâh-i Tahrân, Tahran h.ş. 1390.

DIAGNE, İlknur Sertdemir, “Çin’de “Yelpaze” Kültürü ve Yelpazenin Tarihsel Gelişimdeki Sembolizmi”, *Current Research in Social Sciences*, 2/3 (September 2016), 96-106.

DÜLGER, Mehmet, “Nargile, Tanıtılması ve Adabı”, Tütün Kitabı, ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 604-612.

ELLIOT, Sir Henry Miers, *The History of India, as Told by Its Own Historians: The Muhammadan Period*, Vol VI, ed. John Mras Dowson, Trübner and Company, London 1875.

ENVERÎ, Hasan, *Ferheng-i Feşorde-i Sohan*, C. I-II, İntişârât-i Sohan. Tahran h.ş. 1382/2003.

ERDEM, Sargon, “Buhurdan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 384-385.

ERİM, Neşe, “Tütünün Ticari Bir Mal Olarak Ortaya Çıkışı: 1600-1900”, Tütün Kitabı, ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 34-44.

KANSOY, Umut, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Ordu (1206-1414)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2018.

KEİKHA SHAHİNPOUR, Mohammad Amin, *Osmanlı ve Safevi İmparatorluklarında Eğlence Kültürü (1501-1735)*, Sakarya Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2023.

LENDHUP, Yeshi, “Poe (Incense sticks) Production in Bhutan”, *ichLinks* (Here you are only one click away from a wide range of Asia-Pacific ICH information and interesting content with the help of advanced digital Technologies), 2022, <https://ichlinks.com/archive/materials/publicationsV.do?ichDataUid=13863594398109063362>

MARTİN, Roland “Hookah” *Britannica*, Sep. 26, 2024, <https://www.britannica.com/topic/hookah>

MENON, Srikumar M., SİNHA, Anindya, “The elephant in the Buddhist art of Kanaganahalli, southern India”, *Composing Worlds with Elephants (Interdisciplinary Dialogues)*, Chapter 6 Tusks of Wisdom, ed. N. Lainé, P. G. Keil, K. Rahmat, IRD Editions, France, Montpellier 2023, s. 123-135.

MADHAVANKUTTY, M., “*Aanachamayam: Fineries used in Elephant Pageants in Kerala*”, Sahapedia, İndia 24 September 2019, [https://www.sahapedia.org/aanachamayam-the-fineries-used-elephant-pageants-kerala#:~:text=The%20main%20items%20used%20in,peacock%20feather%20fans%20\(alavattom\).](https://www.sahapedia.org/aanachamayam-the-fineries-used-elephant-pageants-kerala#:~:text=The%20main%20items%20used%20in,peacock%20feather%20fans%20(alavattom).)

MADHAVANKUTTY, M., “Elephants in Rituals and Festivals of Kerala. Sahapedia”, *Sahapedia*, India 24 September 2019, <https://www.sahapedia.org/elephants-rituals-and-festivals>

Map Academi, “Ceremonial Fly-Whisk”, <https://mapacademy.io/article/ceremonial-fly-whisk/>

“Peacock feather whisker (Morchal)”, <https://collections.vam.ac.uk/item/O117656/peacock-feather-whisker-morchal-peacock-feather-whisk-unknown/>

PHILLIPS, William D., PHILLIPS, Carla Rahn, *İspanya'nın Kısa Tarihi*, çev. Tuna Erkmen, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2016.

REDDY, K. Srinath, GUPTA, Prakash C. (ed.), *Report on Tobacco Control in India*, Ministry of Health & Family Welfare, Government of India, New Delhi, İndia 2004.

RHEAD, George Woolliscroft, *History of the Fan*, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd., London 1910.

RUSSELL, James R., “Burdar”, *Encyclopedia Iranica*, Vol. IV, Fasc. 5 (1989), p. 555, <https://www.iranicaonline.org/articles/burdar-pahl>

SİNGH, Anchal, “How to Naturally keep the Home air Clean and Fresh”, *Timesofindia*, 2020, <https://timesofindia.indiatimes.com/readersblog/how-to-naturally-keep-the-home-air-clean-and-fresh/how-to-naturally-keep-the-home-air-clean-and-fresh-11749/>

Terra Doğal Yaşam, “Buhurdanlık Nedir? Nasıl Kullanılır?”, *Terradogalyasam*, 10 Temmuz, 2020, <https://www.terradogalyasam.com/blog/icerik/buhurdanlik-nedir>

TÜRKELİ, Eda, “Osmanlı’da Tömbeki Tütünü ve Nargile Kültürü”, *Genç Kalemler Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 4., S. 5 (2018), s. 104-106.

ÜNAL, Metin, “Tütünün Dört Yüz Yılı”, *Tütün Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 17-33.

WINK, Andre, *Ekeber Şah*, çev. U. Gezen, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2020 (Orijinal yayın tarihi, 2008).

YADAV, Virendra Kumar, CHOUDHARY, Nisha, KHAN, Samreen Heena, KHAYAL, Areeba, RAVİ, Raman Kumar, KUMAR, Pankaj, MODİ, Shreya, GNANAMOORTHY, G., “Incense and Incense Sticks: Types, Components, Origin and Their Religious Beliefs and Importance Among Different Religions”, *J.Bio.Innov*, 9/6 (2020), 1420-1439.

YALIN, İrfan, “Yelpazenin Ardındaki Tarih”, *T24 Bağımsız İnternet Gazetesi*, 19 Mayıs 2019, <https://t24.com.tr/yazarlar/irfan-yalin/yelpazenin-ardindaki-tarih,22564>

YILMAZ, Fehmi, “Tütün Üzerine Düşünceler: Batıda ve Bizde”, *Tütün Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 3-16.

Görsel Ana Kaynaklar (Yazma, Müze, Galeri ve Müzayedede Kataloglarındaki Minyatür, Resim ve Fotoğraflar, Fotoğraf Albümleri, Çeşitli İnternet Sitelerindeki Kaynaklar)

“A Deccani Prince Riding an Elephant and Shah Jahan Riding An Elephant”, <https://onlineonly.christies.com/s/looking-east-art-india-western-asia/album-page-deccani-prince-riding-elephant-shah-jahan-riding-elephant-9/21524>

“Akbar Crosses the Ganges on an Elephant”, <http://collections.vam.ac.uk/item/O9633/akbar-crosses-the-ganges-on-painting-jagan/?epik>

“A Mughal Emerald And Ruby Inset Pale Grey Jade Flywhisk”, <https://www.christies.com/lot/lot-a-mughal-emerald-and-ruby-inset-pale-4685099/?from=searchresults&intObjectID=4685099&sid=2f4ff1c8-ccf3-4a15-8163-bb1a94f06eeb>

“A Mughal silver and silver-gilt enamelled peacock feather fan, or 'morchal””, <https://zebregroell.com/product/indian-mughal-fly-whisk>

“A nobleman riding in the howdah of an elephant, attended by a pankhiwala”, <https://collections.vam.ac.uk/item/O433941/painting-unknown/>

“A silver embossed roundel (Ancient region of Gandhara, circa 1st century)”, <https://www.bonhams.com/auction/21423/lot/70/a-silver-embossed-roundel-ancient-region-of-gandhara-circa-1st-century/>

“A Superb Antique Indian Ruby, Diamond And Enamel Fly-Whisk”, <https://www.christies.com/lot/lot-a-superb-antique-indian-ruby-diamond-5620247/?from=salesummary&pos=259&intObjectID=5620247&sid=16d87424-aa23-4c7c-8192-6ec245bd35c8>

“Babürlü Sultanı Şah Cihan’ın Ava Gidişi”, https://museumsofindia.gov.in/repository/record/im_kol-R-14161-S-254-5967

BANERJEE, Jacqueline, “Bertie’s Progress: The Prince of Wales in India, 1875-76: Part II, From Delhi to Bombay”, The Victorian Web, son güncelleme 3 Nisan 2014, <http://www.victorianweb.org/history/empire/india/33.html>

“Brilliant Elephant Festival Grand finale at Uthralikkavu Temple
in Kerala, India”,
<https://www.youtube.com/watch?v=4C0YYEg9txU>

BUBBAR, Prahlad, *Indian Paintings and 19th Century Photographs*,
Prahlad Bubbar Ltd., London 19 April – 18 May 2012.

“Captain James Tod Riding An Elephant With His Companions
And Escort”,
<http://collections.vam.ac.uk/item/O405223/captain-james-tod-riding-an-painting-unknown/>

“Chasse mouches (chauri, morchal)”,
<https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010330636>

Christie’s, *Arts of India*, Christie’s. London Thursday 26 May
2016.

Christie’s, *Maharajas & Mughal Magnificence*, Christie, Manson &
Woods Ltd., New York Wednesday 19 June 2019, <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://cache.luxurydaily.com/wp-content/uploads/2019/06/Christies-Maharajas-Mughal-Magnificence-June-19-2019-auction-catalog-2.pdf>

“Corner Pillar”,
https://museumsofindia.gov.in/repository/record/im_kol-256Bh-Arch-44448

Çin Soğuk Silahları, “Efsaneye göre bu kılıç Dragon King'in en sevdiği eşyasıydı ve Tayland onu bir hazine olarak görüyor”, Çin 07.09.2017,

https://k.sina.cn/article_5823644050_15b1dc192001001ph4.html?from=cul

DALRYMPLE, Will, “The Last King of Golconda, Abul HasanTana Shah, deposed by Aurangzeb in 1687”, 16 Nis 2015, <https://x.com/DalrympleWill/status/588610130419142656>

“Decorative Art”, https://museumsofindia.gov.in/repository/record/im_kol-AT-90-1507-10982

“Decorative Art”, https://museumsofindia.gov.in/repository/record/im_kol-AT-90-1508-10980

DUTTA, Manas, “Mysore Palace History and Architecture”, *Historyfinder*, <https://historyfinder.in/mysore-palace-history-and-architecture/>

“Eight Brahmins asking for Vessantaras white elephant, which he gives immediately as an act of great charity, scene from the Thai version of the Vessantara Jataka”, <https://imagesonline.bl.uk/asset/164280/>

“Elephant in Ceremonial”, http://museumsofindia.gov.in/repository/record/sjm_hyd-XLVI-233-43023

“Elephant Prcession”, https://museumsofindia.gov.in/repository/record/sjm_hyd-XLVI-234-43024

FINNEMORE, John. (text), MENPES, Mortimer (illustrated), *Peeps at Many Lands: India*, Adam and Charles Black, London 1910 ve Ebook-2014.

<https://www.gutenberg.org/cache/epub/44968/pg44968-images.pdf>

Firdawsî, *Kita'b-i Sha'bna'mah / Firdawsî al-Tu'sî*, Shi'ra'z, 1589 or 90, Princeton University Library, Third Series no. 310e, <https://catalog.princeton.edu/catalog/9930604743506421#view>

“Golden Howdah inside Mysore palace”,
<https://www.flickr.com/photos/119062574@N05/31263018307/in/album-72157697716765710/>

GHOSH, Soma, BAHETĪ, Pallavi, “Huqqa in Art: Exploring splendid 'huqqas' and 'huqqa' depictions made across the world in the Salar Jung Museum collection (1600-1950)”, by Salar Jung Museum, <https://artsandculture.google.com/story/huqqa-in-art-salar-jung-museum/HAUhoO7GddMJmA?hl=en>

GHOSH, Soma, BAHETĪ, Pallavi, “Romance of the Huqqa: Discover the story of the 'huqqa' (hubble bubble) through paintings and art objects (1700-2009)”, by Salar Jung Museum, <https://artsandculture.google.com/story/romance-of-the-huqqa-salar-jung-museum/yAXR1EQO2dww5Q?hl=en>

“Gujarat Art-Maharaja Riding Elephant”,
<https://www.alamy.com/gujarat-art-maharaja-riding-elephant-image392885224.html?pv>

“Hand fan”,
http://museumsofindia.gov.in/repository/record/nat_del-87-697-45153

“Howdah with Chattr (Elephant Seat with Parasol), early 19th century”, <https://peacock.site.seattleartmuseum.org/>

“Huma Bird, Bird of Paradise”,
<https://www.rct.uk/collection/48482/huma-bird-bird-of-paradise>

“Ibrahim Adil Shah II of Bijapur”,
<https://www.christies.com/lot/lot-ibrahim-adil-shah-ii-of-bijapur-bijapur-5603998/?from>

“India: Procession, 1884”,
<https://www.granger.com/results.asp?inline=true&image=0105384&wwwflag=3&itemx=35>

“INDIA: ROYAL ELEPHANT' Carved ivory tableau of royal elephant carrying an Indian maharaja, preceded by horses”,
<https://www.bridgemanimages.co.uk/en/asset/3383750/summary?context>

“Jade Collection of the National Museum, New Delhi”,
https://en.wikipedia.org/wiki/Jade_Collection_of_the_National_Museum,_New_Delhi#

“Jahangirs huqqa close National Museum India”,
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jahangirs_huqqa_close_national_museum_india.JPG

“Kandy Esala Perahera 2019 | Sri Dalada Maligawa | Sri Lanka”,
05:40-06:28 dakikalar arası,
<https://www.youtube.com/watch?v=qGtHgBNBFgQ>

“Maharana Jagat Singh (Reg. 1734-1752) Riding a Young Elephant, Smoking a Hookah, Leading a Procession of Bearers on Foot”,
<https://www.bonhams.com/auctions/15335/lot/371/>

“Maharana Jagat Singh II (1734-1751) of Mewar in Procession”,
[https://chazen.wisc.edu/collection/15212/maharana-jagat-singh-ii-17341751-of-mewar/?cp=4&countries\[\]=13&regions\[\]=47&subtypes\[\]=3&centmin=-30&centmax=18](https://chazen.wisc.edu/collection/15212/maharana-jagat-singh-ii-17341751-of-mewar/?cp=4&countries[]=13&regions[]=47&subtypes[]=3&centmin=-30&centmax=18)

“Maharao Umed Singh of Kota in procession with Chhattar Sal [Painting]”,
<http://collections.vam.ac.uk/item/O17472/painting-unknown/>

“Maharaja Raj Singh of Sawar and his elephants”,
<https://howard-hodgkin.com/indian-collection/artwork/maharaja-raj-singh-of-sawar-and-his-elephants>

“Maharaja Raj Singh of Sawar and his elephants”,
http://jameelcentre.ashmolean.org/collection/8/sort_by/date/sort_order/asc/per_page/25/offset/0/object/12404

“Maharana Bhim Singh riding an elephant”,
<https://www.ngv.vic.gov.au/explore/collection/work/53614/>

“Maharana Raj Singh II riding an elephant”,
<https://www.ngv.vic.gov.au/explore/collection/work/53536/?epik>

“Maharana Sajjan Singh riding in an elephant procession, Mewar, Rajasthan, India”,
<https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2012/modern-and-contemporary-south-asian-art-including-indian-miniature-paintings/lot.10.html>

MENON, Srikumar M., SINGHA, Anindya, “The elephant in the Buddhist art of Kanaganahalli, southern India”, *Composing Worlds with Elephants (Interdisciplinary Dialogues)*, Chapter 6 Tusks of Wisdom, ed. N. Lainé, P. G. Keil, K. Rahmat, IRD Editions, France, Montpellier 2023, Open Edition Books,
<https://books.openedition.org/irdeditions/47310>

“MS Three majestic elephants parade in Buddhist Festival or Procession 'Esala Perahera' (Festival of Tooth) AUDIO / Kandy, Central Province, Sri Lanka - HD stock video”,
<https://www.gettyimages.com/detail/video/three-majestic-elephants-parade-in-buddhist-stock-video-footage/154054182>

Niccolao Manucci, *Libro Rosso (Histoire del'Inde depuis Tamerlank jusquà Orangze par Manucci)*, vue 53.
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b55003367g/f53.item.zoom>

Niccolao Manucci, *Libro Rosso (Histoire del'Inde depuis Tamerlank jusquà Orangze par Manucci)*, 1678-1686, Bibliothèque nationale de France, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b55003367g.r>

Sujets historiques de la Perse, 1600-1770, Bibliothèque nationale de France, département Fonds du service reproduction,
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b55003370r.r>

“Ornamented elephant in a procession to mark the end of the Pooram Festival in Kollam (Quilon), Kerala, India”,
<https://www.alamy.com/stock-photo-ornamented-elephant-in-a-procession-to-mark-the-end-of-the-pooram-77179745.html?pv>

“Pair of Fly-whisk Handles”,
<https://www.khalilcollections.org/collections/islamic-art/khalili-collection-islamic-art-pair-of-fly-whisk-handles-jly1858/>

“Pipe of a huqqa”,
https://museumsofindia.gov.in/repository/record/nat_del-61-508-c-43069

Planetblueadventure, “Royal Ontario Museum: What you need to see and do!”, Mar 27, 2019, <https://www.planetblueadventure.com/royal-ontario-museum/>

“Pooram”, <https://pixels.com/featured/pooram-pradeep-subramanian.html>

“Procession Fan”, http://museumsofindia.gov.in/repository/record/sjm_hyd-XLIII-40-39867

“Procession Fan”, http://museumsofindia.gov.in/repository/record/sjm_hyd-XLIII-34-39860

“Procession of Abdullah Qutb Shah”, <https://artsandculture.google.com/asset/procession-of-abdullah-qutb-shah/TgFfq0rGfoU5zA>

“Procession of a Mughal Prince, Deccan, Golkonda School, c.1685-90”, <https://www.mittalmuseum.com/indianpaintingsanddrawings>

“Roundel with elephant riders Mauryan period, early 2nd century BCE”, https://depts.washington.edu/silkroad/exhibit/mauryans/silver_roundel.html

“Roundel with a lotus edge (Three figures riding on an elephant)”, https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_1937-0319-6

SALLER, Martin, *Elephants A Cultural and Natural History* (Original title: *Der Elephant in Natur-und Kulturgeschichte*), ed. Karl Gröning, Könemann, Germany 1999.

SMİTH, Vincent, *Arth of India (1526-1858)*, Parkstone Press International, New York 2014.

“Silver Gilt Howdah of Maharao Shastru Sal II”, <https://www.kotahgarh.com/highlights.html>

“Skaft til en fluevifte udskåret af flere stykker elfenben”, <https://www.davidmus.dk/islamic-art/ivory-wood-and-papier-mache/item/344>

“Stand for base of Huqqa”,
https://museumsofindia.gov.in/repository/record/nat_del-61-508-a-43067

Storyltd, “Fine 19th Century Photographs of India (Auction Catalog 9 – 10 October 2018)”, StoryLTD, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://s3.amazonaws.com/media.saffronart.com/auctions/2018/4127/fine_19th_century_photographs_of_india.pdf

“Sultan Ibrahim ‘Adil Shah II in Procession”,
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/457983>

“Sultan Muhammad Adil Shah and Ikhlas Khan riding an Elephant”,
http://jameelcentre.ashmolean.org/collection/8/per_page/25/offset/0/sort_by/date/object/12386

“Sultan Muhammad Quli Qutb Shah (r. 1580-1612), Folio from an Illuminated Manuscript of the History of the Qutb Shahi Sultans of Golconda and Hyderabad”,
<https://collections.lacma.org/node/2271204>

“The Battle of Pollilur, India, Seringapatam, early 19th century”,
<https://www.sothebys.com/en/buy/auction/2022/arts-of-the-islamic-world-india-including-fine-rugs-and-carpets/the-battle-of-pollilur-india-seringapatam-early>

“The ‘Fish and Dignities’ Standard, or Mahi-O-Maratib”,
<https://www.kotahgarh.com/highlights.html>

“The Mughal Emperor Akbar Shah II and Archibald Seton, British Resident at Delhi, riding an elephant”,
<https://www.bonhams.com/auction/27406/lot/241/the-mughal-emperor-akbar-shah-ii-and-archibald-seton-british-resident-at-delhi-riding-an-elephant-north-india-circa-1850-60/>

The Tiger of Mysore, “*The Throne of Tipu Sultan | Full Detail |*”
Britisbers, https://www.youtube.com/watch?v=RZNHxe_3Nxl

TONELLI, Anna, “Tipu Sultan enthroned”, Powis Kalesi © National Trust (Collection),
<https://www.nationaltrustcollections.org.uk/object/1180776>

TRUONG, Alain R., “Maharaja: The Splendour of India’s Royal Courts’ @ The Victoria & Albert Museum”, Alaintruong 29 September 2009, <http://www.alaintruong.com/archives/2009/09/29/15252544.html>

“Udayana’s Flight with Vasavadatta”, <https://www.asianart.com/exhibitions/freschi2/06.html>

“Urn pot Gandhara Grave Culture 1000 BC”, https://www.tripadvisor.com.tr/LocationPhotoDirectLink-g293960-d19808417-i478630235-Islamabad_Museum-Islamabad_Islamabad_Capital_Territory.html

Хумус, “Путешествие принца Уэльского в Индию в 1875-76. Часть 3”, *Livejournal*, 20.10.2015, <https://humus.livejournal.com/4679211.html>

 KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	<i>İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme</i>
Etik Beyan:	<i>* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere ayıldığı ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>
Benzerlik Taraması:	<i>Yapıldı / Turnitin / intihal.net vb.</i>
Etik Bildirim:	<i>turksoybilimlerdersisi@gmail.com</i>
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muafır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları & Lisans:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>
Article Information:	
Peer-Review:	<i>Double anonymized - Two External</i>
Ethical Statement:	<i>* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Plagiarism Checks:	<i>Yes / Turnitin / intihal.net etc.</i>
Complaints:	<i>turksoybilimlerdersisi@gmail.com</i>
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights & Licence:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.</i>